

ANAYASAL DEMOKRASİ İÇİN EKONOMİK DEMOKRASİ

Prof. Dr. Mustafa ALTINTAŞ (*)

Sayın Başkan, Anayasa Mahkememizin Değerli Başkanı ve Üyeleri, Sayın Konuklar ve değerli dinleyenlerim;

Çağdaş Hukuk Devletinin gerçekleşmesinde üzerine düşen sorumluluğun bilincinde olarak yükümlülüklerini yerine getirme çabalarını özenle sürdüren Anayasa Mahkememizin otuzbirinci kuruluş yıldönümündeki coşkuya, onura ve mutluluğa katılma olanağını bulduğum için sevinçliyim. Anayasa Haftası etkinlikleri arasında yer alan, "Anayasal Demokrasi Sempozyumu" içerisinde görev almam ise, beni ayrıca onurlandırdı. Bu onurlanmamın asıl yaratıcıları olan ve Cumhuriyetimizin demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ilkelerinin yılmaz bilmeyen savaşmıcısı Sayın Yekta Güngör ÖZDEN ile Anayasa Mahkememizin değerli üyelerine teşekkür eder, şükranlarımı sunarım.

Değerli Dinleyenlerim,

Bildirimi değerlendirmenize sunmazdan önce, tartışmanıza sunacağım konunun genel bir çerçevesini çizmek istiyorum. Bugün bu toplantının gerçekleştirildiği salonda, bu kürsünün arkasındaki duvarda bir özdeyiş bulunmaktadır. İnsanlığın onuru ve erdemini, insan hakları ve özgürlüklerinin varlığına dayandıran bu özdeyiş bir gereği de ortaya koymaktır. Bu gerek, insanın erdemli olması ve onur kazanabilmesi için, insan hak ve özgürlüklerinin hem giderek genişletilmesini, güvenceye alınmasını ve güçlendirilmesini dayatmaktadır.

Bir ekonomici olarak huzurunuzda bulunmanın güçlüğüne duyumsamaktayım. Gerek panele katılımcıların, gerek siz değerli dinleyenlerimin çoğunun hukukçu olması işimi zorlaştırmaktadır. Bir yerde tereciye tere satmaya çalışan acemi bir tereci olarak görmekteyim kendimi.

Öncelikle bir kaç tanım yapmak istiyorum, kendimce. Algılamak istediğim devlet, kamu yararını gözetmek ve genişletmek amacı ile, kamu gücünü kullanan bir organ olarak, kişilere karşı öteki kişilerin hak ve çıkarlarını savunan bir topluluktur. Yani, kamu gücünü kullanan devlet, toplumsal bir uzlaşmaya dayalı bir toplumsal sözleşmenin ürünü ise, kullandığı kamu gücünün altında yatan temel neden, zor kullanılanların dışında kalan ve toplumu

(*) G.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi

oluşturan öteki bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunmasıdır. Bir hukuksal yaptırım söz konusu ise, bu yaptırımın gerisinde, toplumsal hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması bulunmaktadır.

Bir ekonomici olarak, demokrasiyi bir istem (talep) konusu olarak algılamaktayım. Yani, hak ve özgürlüklerinin varlığını ve korunmasını, güçlendirilmesini, bu hak ve özgürlüklerden yararlanma konumunda olanların özgür istemlerinin varlığına bağlamak istiyorum. Bu nedenle de, bu hak ve özgürlüklerin somuta indirgenmesi, somutlaştırılması gerektiğine inanıyorum. Bana göre bir istem varsa, bunun satınalma gücü ile desteklenmesi gerekmektedir. Satınalma gücü ile desteklenmeyen, soyut bir istemi etkin bir isteme dönüştürücü araçlar yoksa, gerçek anlamda bir istemin olacağını varsaymıyorum. Bu nedenle, ekonomik ve toplumsal hakların varlığı, insan hak ve özgürlüklerinin olmazsa olmazdır. Örneğin, "düşünme hakkı", "konut hakkı", "dinlence hakkı" benzeri hakların bile tam anlamı ile gerçekleştirilmesi, bu hakların somutlaştırılmasını mümkün kılacak özdeksel araçlara bağlıdır, görüşünü taşımaktayım. Ekonomik kalkınmışlık derecesi ile, insan hak ve özgürlükleri arasında bir koşutluk bulunduğu inanıyorum. Gelişmiş toplumlarda, ulusal gelirin adil ve eşitlikçi bir dağılıma daha yakın olmasının, oradaki insan hak ve özgürlüklerini genişletici ve güvence altına alıcı olduğu kanısındayım. Çevremizde de baktığımızda, en acımasız insan hak ve özgürlük ihlallerini, az gelişmiş ülkelerde görmemekte miyiz? Az gelişmiş ülkelerde devletin varlığına karşı, uluslaşma sürecinin tamamlanamamış olması, "birarada yaşama" bilincinin kökleşmemesi, siyasal yetkenin merkezileşmesini ve akılcı bir temele dayanmasını güçleştirmektedir. Yaygın olan yoksulluk ve bilgisizlik, geniş yığınları, kendisi de içinde olmak üzere ülke ve toplum sorunlarının uzağında tutmakta, bunun sonucu olarak da, "hak ve özgürlükler" konusunda bir istemci olarak ortaya çıkmasına engel olmaktadır. "Eşitlik" anlayışı ve bilincinden uzak olan bireylerin, herkes için "hak ve özgürlük" isteminde bulunmaları mümkün olmadığı gibi, bu istemleri daha kaynağında kurutucu bir işlev görmektedir.

Bildirim, sanırım, sizlere dağıtılmış bulunmaktadır. Bildirim, sizlere dağıtıldığı biçimi ile, iki eksiklik taşımaktadır. Bunlardan birincisi, yararlanılan kaynakça sayfasının bulunmaması, ötekisi ise, Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarının konumuzla ilgili metinlerinin yokluğudur. Bu eksiklikler, bildirimlerin basımı sırasında giderilecektir. Tartışma ve değerlendirmenize sunduğum bildirimin ana yaklaşımı, siyasal demokrasinin gerçekleşmesinin, ekonomik ve

toplumsal demokrasiye bağılı olduğunu ortaya koymaktır. Ekonomik demokrasiinin neden gerekli ve zorunlu olduğunu sizlerle tartışmak istiyorum.

Sunacağım bildiri, "Giriş" ile birlikte dört ana başlık taşımaktadır. Önce demokrasi ve demokrasi sürecini anlatmaya çalışacağım. Sonraki bölüm, siyasal demokrasiiden toplumsal ve ekonomik demokrasiye dönüşümü özetleyecektir. Son bölüm de ise, bu sürecin Türkiye açısından Anayasalarımıza yansımaları değerlendirmeye ayrılmış bulunmaktadır.

Doğal olarak, böyle seçkin bir topluluğa, demokrasi ve onun süreci konusunda, yetersiz olan bilgi birikimini aktarmamın haddini bilmezlik olduğunun bilincindeyim. Bu nedenle, özetlemeye çalışacağım konular, hepimiz tarafından bilinenlerdir. Asıl olarak üzerinde durmak istediğim konu, siyasal demokrasiinin ekonomik ve toplumsal demokrasiye dönüşmesinin Türkiye'ye yansımaları, bunların Anayasalarımızda yer bulması sürecidir.

GİRİŞ

Günümüz dünyasında insanlık, tarihsel süreç içerisinde geliştirdiği "özgürlük, eşitlik, sosyal adalet ve dayanışma" ülküsünü sürdürmektedir. Yaşamın anlam kazanabilmesi, demokratik bir toplum çerçevesi içinde, her bireyin kişiliğini ve yeteneklerini tam geliştirmesi ile insan ve yurttaşlık haklarının güvencesinin varlığına bağılıdır.

İçinde yaşadığımız ve giderek etkilenme derecemizin arttığı küresel bütünleşme sürecinde ortaya çıkan siyasal, toplumsal, ekonomik ve teknolojik değişimler, derin bir yapı dönüşümünü de yansıtmaktadır. Burada önemli olan, derin bir yapı dönüşümünü yansıtan bu türden değişimlerin kimin tarafından ve hangi yöntemlerle denetim altına alınabileceğidir. Yaşamın siyasal, toplumsal, ekonomik ve teknolojik alanlarında ortaya çıkan ve çıkacak olan bu değişimler, sıralanan alanlarda geliştirilebilecek bir demokrasi ile geniş yığınların denetimine geçebilir ve "özgürlük, eşitlik, güvenlik ve gönenc" ülküsü gerçekleştirilebilir.

Dünya ekonomisinin hızlı bir biçimde uluslararası ve karşılıklı bağımlılığa dönüşmesi, varolan siyasal, toplumsal ve ulusal kurumlar içinde çelişkiler doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak da varolan yoksulluk ve geri kalmışlık hız kazanırken, işsizlik artmakta, yeni tür bir yoksulluk ortaya çıkmaktadır. Örneğin, iletişim teknolojisinde ortaya çıkan gelişmeler, küresel bütünleşmeye

hız katarken, tüketim kalıplarını benzeşmeye zorlamakta ve ancak bunu mümkün kılabilcek "eşitlikçi bir gelir dağılımı"nın yokluğu, göreceli yoksulluğu artırmaktadır. Tüketimdeki benzeşme eğiliminin, gelirdeki benzeşme ile desteklenmemesi, kitlelerin giderek daha mutsuz bir yaşam sürmelerine neden olmaktadır. Çünkü, doyurulmamış istemler giderek çoğalmaktadır. Bütün bu nedenler ekonomik, toplumsal ve siyasal iktidar yapılarının, yalnız ulusal düzeyde değil, uluslararası düzeyde de demokratikleştirilmesini dayatmaktadır. Yani, demokrasinin, yalnız siyasal alanda değil, toplumsal ve ekonomik alanda da gerçekleştirilmesi, küreselleşmenin bir gereği olarak ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin bu bağlamda sorunu, daha karmaşık bir görünüm sergilemektedir. Bir yanda gelişme çabası içinde bulunmamızın neden olduğu sorunlar, yani "Yeni Dünya Düzeni"nde, buna siz "Yeni Dünya Düzensizliği"de diyebilirsiniz, "düzene sokulan yanda" olmanın yarattığı sıkıntılar, öte yanda ise klasik demokrasinin kural ve kurumlarının bile tam olarak yerleştirememiş olmasından kaynaklanan sorunlar ortada durmaktadır. Hatta öyleki, 1970'li yılların başlarında "toplumsal gelişmişliğin ekonomik gelişmişliğin önünde olması" nedeni ile siyasal demokrasiye bile katılamamış ve 12 Mart 1971 Müdahalesi gerçekleştirilmiştir. 1980'de ise, iç ve dış ekonomik dengelerin bozulması, ülkenin özellikle yabancı kaynak sıkıntısı içine düşmesi, parlamenter sistemi sona erdirici bir darbenin nedeni olmuştur.

Çağdaş bir demokrasiyi tüm kural ve kurumları ile gerçekleştirme arayışınız ve demokratik bir Anayasa yaratma çabamız sürmektedir. Bütün bu amaçları gerçekleştirmeye çalışırken, toplumsal ve ekonomik gelişmemizi de başarmak zorundayız. Toplumsal ve ekonomik gelişmemizi başaramaz, insanlarımızı üretici ve yaratıcı kılamazsak, onlara, en alt düzeyde insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlayamazsak, korkarım ki, çağdaş demokrasi beklememiz sürüp gidecektir. Toplumsal ve ekonomik sorunların yığılması ise, üretemeyen bir toplumda olan sonuçların, yani paylaşımın baskı altına alınması, hak ve özgürlüklerin belirli kitleler açısından daraltılması sonucunu doğuracaktır.

I - DEMOKRASİ VE SÜRECİ

Demokrasi, siyasal kültürün başlıca kavramlarından biri olup, genel anlamda, halkın kendi kendini yönetmesi olarak tanımlanabilir. Bundan daha

açıklayıcı ve ayrıntılı bir tanım üzerinde anlaşmak, çok çeşitli tanımlardan ötürü söz konusu değildir. Halkın yönetime katılımı söylemini öne çıkartarak, halka kendi rejimlerini benimsetmek isteyen yöneticiler, kendi rejimlerinin "gerçek demokrasi" olduğunu ileri sürerler. Hemen herkes, kendi dünya görüşüne ve kendi uyguladığı yönetim biçimine göre demokrasi kavramına içerik kazandırma çabası içindedir. Böylece, ortada herkesin kendisine göre anlam verdiği bir demokrasi kavramı dolaşmakta ve bir kavram kargaşası yaratılmaktadır. Klasik demokrasi, Batı Demokrasisi, Halk Demokrasileri, İslam Demokrasisi gibi.

Demokrasi kavramı, uygulamaların da bize kanıtladığı gibi, zamandışı, değişmez ve sonsuz bir anlama sahip bulunmamaktadır. Demokrasi, halkın kendi kendini yönetme biçimi olduğundan, zamana ve uygulandığı toplumlara göre büyük farklılıklar göstermektedir. Örnek istenilirse, eski Yunan demokrasilerinde varolan kent demokrasisi ve özgür yurttaşın yönetime doğrudan katılımı ile Eski Roma'da varolan aristokrat demokrasisi gösterilebilir.

Yeni çağ ile başlayan çağdaş siyasal gelişmelerin gündemi içinde, çağdaş devlet kavramı, öncelikli bir yer tutmaktadır. Üretimin giderek yığılması ve kitlesel isteme yanıt verir düzeye çıkması, kuralların, hiç olmazsa belirli bir pazar güvencesi yaratacak ölçüde toplumsal olmasını dayatmış ve buradan feodal egemenlikler yerini ulusal devlete bırakmıştır. Aydınlanma çağı, Amerikan Bağımsızlık Savaşı ve Fransız Devrimi ile öne geçen "halk istenci" ve "halkın genel gücü" kavramları, demokrasilerin çağdaş anlamda gelişme süreçlerini başlatmışlardır. O günden bu yana, halk egemenliği kavramı, içinde yaşam bulduğu toplumun tarihsel yapısı ve gereksinimleri içinde yorumlanarak, uygulama alanına aktarılmaktadır. Yasal monarşilerin, liberal demokratik sistemlerin ve de kantonal yönetimlerin benzer biçimde demokrasi olarak belirmesi bu yargımızın kanıtıdır.

Uygulamalar ve düşünceler, demokrasinin çok biçimli bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır ve bu gerçek, dün olduğu gibi bugünde geçerlilik göstermektedir. Her demokrasi, bir sistem olarak içinde bulunduğu toplumun sosyoekonomik yapısına göre biçimlendiğinden, uygulandığı toplum ile bir özümlenme sürecini yaşamaktadır.

Kuramsal ve eylemsel alanda çok biçimlilik gösteren demokrasi için, bir sistem olarak, gene de bazı ortak ilkeleri sıralamak mümkündür. Bunlar;

1- Halk Egemenliği : Alınan karar ve konulan kuralların, seçilen tem-

silciler tarafından ve onları seçenlerin istemleri doğrultusunda oluşturulmasıdır. Demokrasi, hem bazı kurumları içeren bir yönetim yöntemi ve hem de tüm yöntemlerin tartışılabildiği ilkeler düzenidir. Her yurttaşın doğal hakkı olarak tanınan düşünme, düşüncelerini özgürce açıklama, aktarma, örgütleşebilme, genel ve eşit oy ilkesinin varlığı, egemenliğin halka aitliğini sağlamaktır. Bunun sonucu olarak halk temsilcileri, seçmen çoğunluğunun istemleri doğrultusunda yasalar çıkartmakta, yürütme görevinin yerine getirilmesi, yasaların uygulanması biçiminde ortaya çıkmakta, bağımsız yargı ise, anlaşmazlıkları hukukun temel ilkelerine göre çözüme kavuşturmaktadır. Her demokratik sistem, belirli bir ulusal topluluğun, belirli bir zamandaki değerlerini yansıttığından, benimsenen ilkeler ve oluşturulan kurumlar, uygulamada tarihsel gelişime, geleneklere ve eğilimlere uygun olarak, sürekli değişiklik gösterecektir. Demokrasilerde devletin çalışma alanı ne kadar geniş, toplum ne kadar duyarlı olursa, kurumlar da o kadar bileşik ve teknik olmaktadır. Bu nedenle de, sanayileşmiş ve sanayi ötesi toplum düzeyine geçmiş demokrasilerde, tüm yurttaşların kişisel seçimlerinin uygulanabildiğine güven duyabilmeleri giderek zorlaşmaktadır. Bu sorun, yönetenler ile yönetilenler arasında çeşitli kurumlar ya da organlar aracılığı ile yakınlaşma sağlanarak çözülmeye çalışılmaktadır. Partiler, sendikalar, meslek kuruluşları, çıkar grupları ve yerel örgütlerin varlığı, bireyleri seslerini daha etkili duyurmaya ya da ilgilerini, onları en doğrudan etkileyen noktalarda toplamaya katkıda bulunmaktadır.

Demokratik sistemlerin yayılmasıyla, demokrasi kavramının boyutları daha da yaygınlık kazanmış ve daha az kesin anlamda kullanılmaya başlanmıştır. Halk demokrasisi, siyasal demokrasi, sosyal ya da ekonomik demokrasi gibi yeni kavramlar, gerçekte bu deyimleri kullananların, demokrasiyi sağlamak ya da araştırmak için belirli yöntemlere, ilkelere özel önem verdiklerini göstermektedir.

Demokrasi, süreç içerisinde bir yaşam biçimine bürünmeli, ulusal ve yerel yönetimlerin dışındaki kuruluşlarda da uygulama bulabilmelidir. Örneğin, demokrasiyi kurmak ve geliştirmek savı ile yönetime gelenlerin, demokratik olmayan bir işleyişten gelmeleri, bu konudaki savlarını ve uygulamalarını havada bırakır.

Demokrasi, süreç içinde, kendisine duyulan saygının ve inancın geliştirilmesini de gerekli kılar. Bir ülke ya da bir kurum hakkında, yalnızca demokratik sisteminin niteliğine ya da o ülkenin yasalarına göre karar verme,

her zaman için yeterli olmayacaktır. Bazı ülkeler, sözde kalan ve fakat öze inmeyen bağlılığı gene de göstermek zorunluluğunu duydukları demokratik ilkeleri uygulamakta, zaman zaman, güçsüz ve yetersiz kalmaktadırlar.

2- Demokrasilerde iktidar dağılık, sınırlı ve denetimlidir : Demokrasi karşıtı otoriter, totaliter, dikta ve baskıcı rejimlerde, iktidar toplu, belirsiz, denetimsiz ve sınırsız olduğundan, görünüşte bir kısım demokratik ilkelere sahip görünseler bile demokrasi sayılamazlar. Her türlü baskı ve bütüncülük eğilimleri demokrasiyi hemen ortadan kaldırır. Demokrasilerde hiçkimsenin kendi kendini seçmesi, kendisine yönetme erkini verebilmesi söz konusu değildir.

3- Batılı anlamda demokrasi bir özgürlükler ve haklar rejimidir : Demokrasi bir halk yönetimi, halkın kendi kendini yönetmesi biçimi ise, öncelikle halkın erincini amaçlamalı ve özgürlükleri ile haklarını korumalı ve genişletmelidir. Demokrasinin Anayasal bir görünüm kazanması, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınması ve düzenlenmesinin Anayasal bir düzene sokulmasından kaynaklanır.

Özgürlük hem bireysel ve hem de işbirlikçi çabaların bir ürünüdür. Her kişi siyasal baskıdan özgür olma hakkına ve bireysel amaçları ile kişisel beceri ve yeteneklerini geliştirme yolunda en büyük olanaklara sahip olma hakkına sahiptir. Bununla birlikte özgürlük yalnızca bireysel çabaların değil, bireylerin ve hatta insanlığın ortak çabalarının sonucu olarak gerçek anlamda yaratılabilir. Tüm insanlık, kendi tarihine egemen olma yolundaki uzun savaşımında başarılı olursa ve hiçbir kişinin, sınıfın, cinsin, dinin ya da ırkın, bir ötekini hizmet ve buyruğunda olmaması güvence altına alınabilirse, özgürlük tam ve mükemmel olabilir.

Özgürlüğün sınırsız ya da bireysel anlamda tanınmaması, bizim Anayasa Hukukumuzda da, 1924 Anayasasının 68 inci maddesi ile girmiştir:

"Madde 68 - Her Türk özgür doğar, özgür yaşar. Özgürlük, başkasına zarar vermeyecek herşeyi yapabilmektir. Doğal haklardan olan özgürlüğün herkes için sınırı, başkalarının özgürlüğünün sınırudur. Bu sınırı ancak yasa çizer."

Demokratik rejimlerin güvence altına aldığı özgürlük arasında, kişi, konut, güvenlik, mülkiyet, düşünce, felsefi inanç, vicdan ve din, öğrenim, örgütlenme, toplantı ve gösteri yürüyüşü, basın ve iletişim, seçme ve seçilme, ka-

mu görevi alma, grev yapma hak ve özgürlükleri başta gelmektedir.

Bu özgürlüklerin kullanımı, özgürlüklerin özünü zedeleme amacı gütmeksizin, toplum yaşantısını olanaklı kılacak biçimde sınırlanabilir. Özgürlüklerin, toplumsal yaşamı olanaklı kılacak biçimde, özüne dokunulmaksızın sınırlandırılması ve bunun da yasalara dayandırılması, hak ve özgürlükler için bir güvence olup, demokrasinin de onsuz-olunmazıdır.

Sonuç olarak, Anayasal demokrasi, birarada yaşamaya karar vermiş ve ortak çıkarlarla yaşamları birbirine bağlanmış olan insanların, toplum yaşantısını olanaklı kılacak kural, ilke ve kurumları yazılı bir belgeye dayandırmaya istemi ve gereğinden ortaya çıkmıştır. Kamu düzeninin gerekli kıldığı kurum ve organlar ile halkın eşit bir biçimde kullanılabileceği hak ve özgürlüklerin Anayasa çerçevesi içerisinde bir belgeye dayandırılması, kamu gücünü, seçimle de olsa, ele geçirenlerin keyfi ve değişken değerlendirmelerine teslim etmemek isteginden kaynaklanmaktadır.

18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan ve kamu alanının bir düzene sokulması, yurttaş haklarının ve özgürlüklerinin yazılı belgelere dayandırılması çabaları, 19 uncu yüzyılda yoğunluk kazanmıştır. Otoritelerini, hükmetmek yetkilerini soysal ya da tanrısal güce dayandıranlara karşı başkaldırıda bulunan halk, yalnızca kendisinin belirleyeceği parlamentoların oluşması, yargı bağımsızlığına dayandırılmış bir adalet sisteminin gerçekleştirilmesi, yurttaş hak ve özgürlüklerinin genişletilmesi ile yetinmemişler, bunların, içinde yaşadıkları ve birbirlerini etkiledikleri kurallar ve sosyal kurumlar ortamı demek olan Anayasalara bağlayarak, bunlara güvence sağlamaya ve her otorite değişikliğinde yeniden bunlar için savaşında bulunmamak istemişlerdir.

4- Katılma olgusu, yönetimlerin halk tarafından belirlenmesini sağlar:

Genel ve eşit oyun, devlet yönetiminde, alınan kararların oluşmasında etkin olabilmesi, bireysel istençleri birleştiren, onlara yön ve ağırlık veren kuruluşların, örgütlerin varlığını gerektirmektedir. Ekonomik ve toplumsal özlem ve istemlerini gerçekleştirmek için, bireyler nasılkı çeşitli örgüt yapıları altında bir araya geliyorlarsa, ülke yönetimine katılmak isteyenlerin atomize değil, siyasal parti çatısı altında bir araya gelmeleri, bu amacın gerçekleşmesini mümkün kılabilir. Çünkü dağınık ve birbirinden az-çok farklılık gösteren tercihlerin ortak bir paydada buluşması, açıklık ve belirginlik kazanması, ancak, böyle bir örgütlenme altında olasıdır. Güç odaklarının yetki

alanlarının belirlenmesi ve sınırlandırılması ve böylece yurttaş özgürlüklerinin güvence altında bulundurulmak istenmesi, bu türden güçlü örgütlenmelerin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir.

Genel ve eşit oyun, gerçekten bir anlam içermesi, katılım olgusu ile birlikte düşünülmelidir. Bir toplumun kendi kendini yönetmesi anlamında demokrasinin dayandığı temel kavram katılmadır. Demokrasilerde karar alma süreci, rejimin sağlıklı çalışması açısından son derece önemlidir. Yönetimin birkaç kişinin ya da tek kişinin elinde kalması, yönetenler işbaşına seçimle bile gelmiş olsalar, demokrasi açısından yeterli olamaz. Seçimlerin görünüşte yapıyor olması, rejimin tam anlamıyla demokratik olduğunu göstermez. Önemli olan seçimlerle birlikte, öteki siyasal süreçlere de halk kitlelerinin katılımının sağlanmasıdır.

5- Demokrasi çoğunluk yönetimidir : Çoğunluk ve azınlık kavramları, halk olgusu ile birlikte demokrasinin öteki ilkelerindendir. Demokrasilerde özgür seçimler sonucunda ortaya çıkan çoğunluk, yönetim gücünü halk adına üstlenir ve onun adına tüm yetkileri kullanır. Demokratik devlet, yurttaşlarına hukuk güvencesi verme durumunda olduğundan, çoğunluğun yönetim gücü, azınlığın hakları ile sınırlanırken, azınlığı da yasa ile geri alınmayacak temel haklar ve bu hakların güvencesi sağlanır. Demokratik karar alma sürecinde çoğunluk yöntemi, en yararlı yöntem özelliğini taşımaktadır. Çoğunluğun karşısında yer alan azınlık, demokratik sürecin herhangi bir aşamasında çoğunluk sağlayamayan, düşünce ve destek açısından azınlıkta kalan ve fakat gelecekte çoğunluk olabilme olanakları bulunan kesimdir. Siyasal iktidarın sınırlı, deneysel ve süreli olması ve belirli aralıklarla yinelenen seçimlerle değişebilmesi, çoğunluk ile azınlığı zaman içinde yer değiştirmektedir. Çoğunluğun, azınlığın haklarına saygı göstermesi, gelecekte azınlığa düşebilecek olan bugünkü çoğunluk içinde de bir güvencedir.

Çağdaş demokrasilerde önemli olan, birbirinden ayrılmış olan yasama ve yürütme gücü arasındaki denge olmayıp, iktidarla, onun karşısında yer alan muhalefet (azınlık) arasındaki diyalogdur. Özellikle parlamenter sistem, yürütme gücü ile parlamento çoğunluğu (ki bu çoğunluk aynı zamanda yürütme gücünü de belirlemektedir) arasında bütünlük yaratarak, yasama-yürütme ikiliğini arka plana itmekte, onun yerine iktidarla muhalefet arasındaki diyalogu öne çıkarmaktadır. Bu diyalogun gerisinde ise, daha büyük bir diyalog, ülkedeki varolan ve temsil edilen çıkarların diyalogu yatmaktadır. Çağdaş de-

mokrası, özde bir çıkarlar diyalogu olduğundan, diyalogun iki yanını oluşturan çoğunluk ve azınlık görüşlerin değerleri aynıdır.

Demokratik sistemin Anayasal kılınması, özgürlük, hak ve görevlerin baştan yasal yollardan güvenceye alınması, azınlık haklarının çoğunluk istencine bırakılmaması demektir.

6- Demokrasilerde halk istenci, belirli arահkılarla kendisini ortaya koymalıdır : Çoğunluk olgusu demokrasilerde halkın genel istenci olarak belirlir. Genel istenç, halk egemenliğinin ortaya çıkış yolu olarak benimsenmektedir. Genel istenç, seçimlerde halkı oluşturan bireylerin istençlerinin tek tek biraraya gelmesinden ve bir bütün olarak ortaya çıkmasından doğmaktadır. Böylece genel istenç, seçimler sonucunda bir kadroyu yönetime getirir ve onları halk adına yetkili kılar. Yöneticilerin genel istenç doğrultusunda çalışmaları, demokrasilerde halk egemenliğinin temsil yolu ile amacına ulaşmasını sağlar. Eğer seçimle gelmiş yönetenler genel istenç dışında ya da ona karşıt bir uygulama gösterirlerse, halk egemenliğinden söz etmenin olanağı kalmaz. Genel istenç iktidar için yol gösterici oluyorsa ve halk bu doğrultuda çalışan yönetime ve onun buyruklarına uyum gösteriyorsa, genel istencin bir parçası olan kendi istencine de uyuyor gerçeğı ortaya çıkar. Bireysel istençler, her seçim ya da oylanada yenilerek halk egemenliğinin sürekliliğini sağlayacaktır. Sürekliliğın sağlanması, seçimlerin ya da halkoylanalarının belirli arահkılarla yapılması gerekir. Seçimlerle kendini yenilemeyen demokrasiler, zaman içinde iktidarda bulunan seçkinlerin yönetimine dönüşür. Halkın genel istenci, demokrasilerde iktidarların hem varlık nedeni ve hem de yasallık dayanağıdır. Bundan yoksun kalan yönetimler hem yasallığını yitirebilir ve hem de kısa ömürlü olmaya mahkumdur.

Demokrasilerin işleyiş biçimi olan seçimlerle çoğunluklar ortaya çıkar ve halkın genel istenci belirginlik kazanırken, halk yönetimleri parlamentolar ve onun içinden çıkan hükümetler biçiminde işbaşına gelerek, kurumlaşlar ve çalışmalarını seçim dönemleri sonuna kadar götürürler. Özgür ve demokratik seçim sonrasında halkın temsilcilerinden oluşan parlamentolar, halk adına yasa yapma yetkisinin tek sahibidir. Yalnız bu yetkinin de sınırsız olduğu düşüncesine varmamak gerekmektedir. Yasalar, öncelikle Anayasaya uygunluk göstermek zorundadır. Yürütme gücünün sahibi Hükümet ise, parlamentoda oluşan çoğunluğa göre ortaya çıkar. Bağımsız yargı organları ile birlikte yasa, yürütme özerk olarak ve kendi yetkileri ile ve birbirlerine karşı denetleyi-

ci biçimde çalışırlar. Parlamentoların halk istenci doğrultusunda çıkardığı yasalar, yürütmeye tarafından uygulanır. Yargı ise, yine halk adına, hakemlik yaparak, kuralların çiğnenmesinde, yasalara aykırılıkta, yetkilerin kötüye kullanılmasında sorumluları yargulayarak ve cezalandırılarak, demokratik düzeni korumak, onu güvence altına almak görevi ile yükümlüdür.

II - SİYASAL DEMOKRASİDEN SOSYAL VE EKONOMİK DEMOKRASİYE

Devlet, toplumsal sözleşme doğrultusunda "zor kullanma gücünün tekelleştirilmesi" olarak da tanımlanabilir.

Demokratik devlet, her şeyden önce, "genel ve eşit oy" ilkesine dayanan ve devlet yönetimine, kararların oluşmasına katılma bakımından yurttaşlar arasında bir ayırım gözetilmemesi demektir.

Toplumsal adalet ve eşitlik, bireylere karşı her türlü ayırımı son verilmesi ile, hak ve olanak eşitliği demektir. Toplumsal adalet, bedensel; zihinsel ve toplumsal eşitsizliklerin giderilmesini, ekonomik, teknolojik ve bürokratik iktidarı ellerinde tutanlara karşı bağımlı olmama özgürlüğünü gerektirmektedir. Eşitlik, bütün insanların eşit değer taşıdıklarının anlatımı ile, insan kişiliğinin özgür gelişiminin ön koşuludur. Bireysel çeşitlilik ve toplumsal ilerleme için ekonomik, toplumsal ve kültürel eşitlik, en az siyasal eşitlik ölçüsünde özel bir değerdir.

Demokratik devlette yasama ve yürütme görevini üstlenmiş organlar, genel ve eşit oy ilkesine dayalı bir seçimden çıkmaları, yönetmeyi bir hak olmaktan, bir görev düzeyine indirirken, kazanılmış hakka dönüştürmemektedir. Güçlerin tekliği yerine ayrışması, sınırlandırılmış bir iktidar anlayışını, sınırsız tekli bir iktidar anlayışının yerine geçirmektedir. Anayasadaki haklar ve özgürlükler, bir yandan ister tekli ve isterse sınırlı olsun, iktidarlara gücünü sınırlandırırken, öte yandan da, hakların gerçekleştirilmesi ve özgürlüklerin genişletilmesi konularında siyasal iktidara bir kısım yükümlülükler vermektedir.

Genel ve eşit oy ilkesinin benimsenmesi ve uygulanması, demokrasi için vazgeçilmez iken, günümüzde artık yeterlilik taşımamaktadır. Gerçekten de, "genel ve eşit oy" ilkesine dayalı siyasal demokrasi, uygulamada geniş yı-

ğınların gerçek özlemlerini ve istençlerini yansıtırıcı özellikte olmayabilir. Örneğin, yığınların istençleri üzerinde egemen çevrelerin etkisini önleyebilecek bir seçim sistemi, propaganda ve örgütlenme ile ilgili gerekli önlemler yoksa, genel ve eşit oy ilkesi, tek başına, demokrasinin gerçekleşmesine yetmemektedir. Tam tersine, yığınların siyaset yapabilme olanaklarını daraltan, onları yalnızca başkalarının seçtiklerini onaylayan konuma düşüren yasaklama ve sınırlamaların varlığı, siyasal demokrasinin ve bunun kaçınılmaz koşulu olan "genel ve eşit oy" ilkesini geçersiz kılmaktadır.

Yığınların tercihlerini, kendi çıkarları karşısı saptırmaya uğratan etmenler, yalnızca yukarıda sıraladıklarımız değildir. Varolan toplumsal ve ekonomik engeller, yurttaşların gerçek istem ve istençlerini yansıtırıcı bilinçlenmeden onları alıkoymaktır. Örneğin, çalışma ve insan onuruna yaraşır bir yaşam düzeyini sürdürecektir gelir düzeyinden yoksunluk, eğitim ve öğretim olanaklarından yeterli ölçüde yararlanma olanaklarının bulunmaması, düşünme ve yaratma olanaklarını körelten ve ortadan kaldıran bağınaz ve dogma ideolojilerin körüklendiği bir ortamda, özgür yurttaş ve birey olma bilincinden kul ve köle olmaya yöneltici sistemli çabalar, özgür ve eşit insanın yönetim biçimi olan demokrasiden uzaklaştırtıcı etmenler olarak karşınıza çıkmaktadır.

Bütün bu nedenlerle, siyasal hak ve özgürlüklerin somutlaşabilmesi, toplumsal ve ekonomik engellerin, kültürel geriliklerin, bağınazlık ve dogmaların ortadan kaldırılması gerekmektedir.

Liberal demokratik sistem, ortaya çıktıkları ülkelerdeki sosyo-ekonomik gelişmelerin sonucunda ulaşılan belirli bir düzeyde ortaya çıkmıştır. Değişen altyapı ve koşullar giderek üstyapıda ideolojiyi ve buna bağlı olarak da kurumları oluşturmuştur.

Öncelikle siyasal anlamda ortaya çıkan demokrasiler, halkın yönetimde ağırlıklı bulunduğu sistemler olarak gelişmişlerdir. Doğrudan demokrasi anlayışından sonra gelişen çağdaş demokrasi anlayışı, büyük ölçüde, ortaçağ Avrupasının düşünce ve kurumlarınca biçimlendirilmiştir. Bunların en önemlilerinden biri tarısal, doğal ve geleneksel hukukun, iktidarın kullanımını sınırladığı yolundaki görüş, ötekisi ise vergi koyma hakkı da içinde olmak üzere hükümdarların farklı zümrelere ya da gruplara danışarak politikalarına, yani karar ve uygulamalarına onay sağlamaya çalışmak olmuştur. Bu zümre ya da grup çıkarlarının temsilcilerinin bir araya gelmeleri ile çağdaş parlamento ve yasama meclislerinin temeli atılmıştır. Köklü düşünsel ve toplumsal

gelişmeler, bu türden meclislerin ortaya çıkışında önemli görev görmüştür.

Doğrudan doğruya yönetimle ilgili bir rejim biçiminde ortaya çıkan demokrasiler, çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar gelmişlerdir. Siyasal anlamda demokrasilerin belirli bir olgunluk ve gelişkenlik düzeyine gelmesinden sonra, toplumun gereksinimleri giderek artış göstermiştir. Kitlelerin artan ve çeşitlenen gereksinimleri, kitlelerin ortak istenç alanına bu gereksinimlerin girmesi sonucunu doğurmuştur. Gereksinimlerin ve sorunların karmaşıklaşan bir yapıda belirmesi, demokrasileri de etkilemiştir. Yirminci yüzyılda ivme kazanan toplumsallaşma süreci, demokrasilerin de yeni bir aşamaya gelmesini dayatmış ve demokrasileri adeta sosyalleştirmiştir. Demokrasilerin giderek sosyalleşmesi, genel istenç doğrultusunda devletin, "toplumsal ve ekonomik hak ve özgürlükleri" de güvence altına alma, onları geliştirme yükümünü üstlenmesinden kaynaklanmıştır. Siyasal demokrasiler, zamanla sosyal demokrasilere dönüşmüşler, devlet de "sosyal devlet" tanımı içinde anılır olmaya başlamıştır.

Siyasal demokrasilerden, sosyal demokrasiye yönelme, halkın, yalnızca yönetime katılmasının yeterli olmamasından ortaya çıkmıştır. Halk kitlelerinin hakları ve özgürlükleri genişletilmiş, insan onuruna yaraşır bir yaşamın gerçekleştirilebilmesi için bütün bu hakların güvence altına alınması gerekmiş, demokratik devletin toplumsal ve ekonomik görevleri çok fazla artmıştır. Siyasal iktidarın, sosyal devlet anlayışından yana partilerce üstlenilmesi, toplumsallaşma sürecinin hızlanmasına neden olarak, devlet yapısının ve kurumlarının sosyal devlete dönüşmesi sonucunu doğurmuştur. Sosyal demokrasiler, halkın ve devletin karşılıklı bir denge içine girdikleri, özgürlük ve eşitliklerin çağdaş anlamıyla güvenceye kavuşturuldukları örnek rejimler olmuşlardır.

Siyasaldan sosyale dönüşen demokrasiler, kapitalist sistemde ortaya çıkan gelişmeler sonrasında, bu kez de ekonomik demokrasiyi gündeme getirmiştir. Ekonomik alanda hızlanan tekelleşme eğilimleri, liberal işleyişe konu olması gereken piyasayı bir kaç kişi ya da kuruluşun mutlak egemenliğine bırakıcı sonuçlar doğurmaktadır. Belirli merkezlerin güdümü ve yönlendirmesine giren ekonomik yaşamda hak ve özgürlüklerin kullanılma olanağı giderek daralmaktadır. Demokratik sistemin tüm insanlara sağladığı geniş hak ve özgürlüklerin ekonomik alanda kullanılamaz olması, ekonomik demokrasiyi gündeme getirmiştir.

İnsana özgür bir ortamda, insanlık onuruna yaraşır bir yaşam düzeyinin

güvencesini ve olanaklarını sağlamaya çaba gösteren sosyal devlet, aynı zamanda, yurttaşlarına "ekonomik girişim ve çalışma özgürlüğünü" verme yükümü ile yüzyüze gelmiştir. Bu yükümlülük çerçevesinde devlet, bir yandan tekelleşmeyi yasaklamaya çalışır, öte yandan tekelleri denetim altında tutarken, öte yandan da ekonomik girişimlerde bulunmak isteyen ve fakat olanakları sınırlı olan girişimcileri desteklemek, onlara yeni olanaklar sağlamak, yetersiz sermaye kaynaklarını güçlendirmek, teknolojinin neden olduğu değişime uygun yeni beceri ve iş olanakları yaratmak, bazı indirim ve önlemlerle güçsüz girişimleri ekonomik yarışmada iyi bir konuma kavuşturmak, tekellerin küçük girişimleri yok edici girişimlerini önlemekle yüzyüze gelmiştir.

Sonuç olarak hak ve özgürlüklerin eşitlenmesi ile ortaya çıkan siyasal demokrasi, giderek toplumsal ve ekonomik olanakların güçsüz kesimlere yöneltilmesi, bu yönelimi düzenlemekle görevli olduğundan "toplumsal ve ekonomik demokrasiye" dönüşmüştür. Amaç, burada da, siyasal yaşamda da olduğu gibi, toplumsal ve ekonomik yaşamda da zor kullanımı tekelleştir - mektedir.

IV - TÜRKİYE CUMHURİYETİ ANAYASALARINDAKİ

TOPLUMSAL VE EKONOMİK DEMOKRASİ YÖNÜNDEKİ DÖNÜŞÜM SÜRECİ

A. GİRİŞ

Bu bölümde inceleme konusu yapacağımız üç Anayasa metni bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, 20 Nisan 1924 tarihinde kabul edilen 491 Sayılı "Teşkilatı Esasiye Kanunu"dur. Gerçi bu Anayasa, zaman içinde bir kısım değişikliklere uğramış, 10.1.1945 tarihinde kabul edilen 4695 Sayılı Yasa ile Türkçeleştirilmiş, 24.12.1952 tarihli ve 5997 Sayılı "491 Sayılı Teşkilatı Esasiye Kanunun Tekrar Mer'iyete Konulması Hakkında Kanun" ile, Türkçeleşmiş metin bir yana bırakılarak, eski metnin yürürlük kazanması benzeri serüvenler yaşamış olmasına karşın, 1961 Anayasamızın yürürlüğe girmesine kadar varlığını sürdürmüştür.

İkinci metin, 9.7.1961 tarihinde yapılan halkoylaması sonucunda kabul edilen 334 Sayılı 1961 Anayasası olacaktır. 12 Eylül 1980 tarihine kadar yürürlükte kalan bu Anayasa, arada yedi kez değişikliğe uğratılmıştır.

Üçüncü metin ise, halen yürürlükte bulunmasına karşın, başta siyasal

iktidar olmak üzere toplumun değiştirilmesi isteminde görüş birliği içinde bulunduğu ve 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halkoylaması sonucu kabul edilen ve 9 Kasım 1982'de yayımlanarak yürürlük kazanan 2709 Sayılı Anayasa'dır.

Burada bir noktanın altını çizmek istiyorum. Batılı toplumların Anayasal demokrasi sürecinde, Anayasalarda yapılan değişiklik ve düzenlemeler, hemen bütünüyle, insan hak ve özgürlüklerini genişletmeyi, siyasal hak ve özgürlüklere toplumsal ve ekonomik hak ve özgürlükleri ekleme ve ayrıca tanınan güvenceleri güçlendirmeye dönük olurken, Türkiye'deki Anayasa değişiklikleri, 1961 Anayasasını bir yana bırakırsak, hep insan hak ve özgürlüklerini daraltıcı, güvenceyi azaltıcı yönlü olmuştur.

B. 1924 ANAYASASI

1924 Anayasası altı bölüm ve 105 maddeden oluşmaktadır. İlk bölüm "Temel Hükümler", ikinci bölüm "Yasama Görevi", üçüncü bölüm "Yürütme Görevi", dördüncü bölüm, "Yargı Erki", beşinci bölüm "Türklerin Kamu Hakları", altıncı bölüm "Çeşitli Hükümler" başlıklarını taşımaktadır.

Anayasanın 2 inci maddesine göre kendisini "Cumhuriyetçi, Milliyetçi, Halkçı, Devletçi, Laik ve Devrimci" olarak tanımlayan devlet, liberal dünya görüşünün etkisi ile olacak, kişi hak ve özgürlüklerini tanımakla birlikte, bu hak ve özgürlüklerin somuta dönüştürülmesi ve geliştirilmesi konularında hiç bir görev üstlenmemiştir. Türklerin Kamu Hakları başlıklı Altıncı Bölüm'de, 68 ile 88 inci maddeleri arasında bu haklar sıralanmıştır. (Bakınız, ek olarak sunulan 68 ile 88 inci madde metinleri).

C. 1961 ANAYASASI:

1961 Anayasası, altı kısım ve 157 maddeden oluşmaktadır. Kısım başlıkları şöyledir:

- Birinci Kısım : Genel Esaslar,
- İkinci Kısım : Temel Haklar ve Ödevler,
- Üçüncü Kısım : Cumhuriyetin Temel Kuruluşu,
- Dördüncü Kısım : Çeşitli Hükümler,
- Beşinci Kısım : Geçici Hükümler,

- Altıncı Kısım : Son Hükümler'dir.

Görüldüğü gibi, 1961 Anayasası, 1924 Anayasasından farklı olarak, Yasama, Yürütme ve Yargı'yı bağımsız bölümler ya da kısımlar olarak ele almamış, "Cumhuriyetin Temel Kuruluşu" altında toplamıştır. Ayrıca, Genel Esaslardan sonra "Temel Haklar ve Ödevler"e yer vermiştir. 1961 Anayasası, bir "Başlangıç" eklemeyi de gerekli görmüştür.

"Temel Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan İkinci Kısım kendi içinde dört alt bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Birinci Bölüm "Genel Hükümler", İkinci Bölüm "Kişinin Hakları ve Ödevleri", Üçüncü Bölüm "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler", Dördüncü Bölüm "Siyasi Haklar ve Ödevler"i düzenlemektedir.

Görüldüğü gibi, 1961 Anayasası, 1924 Anayasasından farklı olarak, kamu haklarını çeşitlendirmiş ve ödev kavramını da getirmiş bulunmaktadır. Devlet, bir kısım hak ve özgürlükleri tanır, onların korunması ve geliştirilmesi için yükümlülükler omuzlanırken, öte yandan da yurttaşlara bir kısım "ödev" yükümlülüğünü getirmiş bulunmaktadır.

Yine 1924 Anayasası, Türkiye Devletini tanımlarken, soyut ve içeriği belirsiz bir kısım kavramları sıralar, buna karşın bu kavramların somutlaştırılması konusunda bir görev üstlenmez görünürken, 1961 Anayasası, gerek başlangıç ve gerekse Cumhuriyetin niteliklerini tanımlayan 2 inci maddesi ile, Devlet gücünün hangi yönde ve hangi amacı gerçekleştirmek için kullanılacağını açıkça ortaya koymaktadır.

Dikkat çekilecek bir başka farklılık da, "Türklerin Kamu Hakları" olarak 1924 Anayasasında yer bulan hükümler, 1961 Anayasasında "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı altında toplanmış ve bu hak ve ödevler ise, kendi içinde bölümlere ayrılarak, "Genel Hükümler", "Kişinin Hakları ve Ödevleri", "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler", "Siyasi Haklar ve Ödevler" biçimine bürünmüştür. Görüldüğü gibi, toplumsal ve ekonomik haklar ilk kez, bu Anayasa ile Anayasa Hukukumuzda girmiş bulunmaktadır. Bunun nedeni, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Devletin niteliğinin giderek sosyal özellik kazanır olmasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nde, bu değişimden etkilenecek, kendisini "sosyal bir hukuk devleti" olarak tanımlamıştır.

1961 Anayasası, Başlangıç kısmı ile de kurulması öngörülen demokratik hukuk devletinin amacının ne olduğunu açık bir biçimde ortaya koymuş

bulunmaktadır. Kurulması öngörülen demokratik hukuk devleti, insan hak ve özgürlüklerini, ulusal dayanışmayı, sosyal adaleti, bireyin ve toplumun erinç ve gönencini gerçekleştirmeyi ve güvence altına almayı amaçlayacaktır.

1961 Anayasasında "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı altında yer verilen "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler" şu biçimde sıralanmaktadır:

- Ailenin Korunması (md. 35)
- Mülkiyet ve Miras Hakkı (md. 36)
- Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti, Özel Teşebbüs Serbestisi (md. 40)
- Çalışma Hakkı ve Ödevi (md. 42)
- Dinlenme Hakkı (md. 44)
- Sendika Kurma Hakkı (md. 46)
- Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı (md. 47)
- Sosyal Güvenlik Hakkı (md. 48)
- Sağlık Hakkı (md. 49)
- Öğrenim Hakkı ve İlköğrenim Ödevi (md. 50)

Bunların ötesinde ve bu bölüm altında Devlet :

- Toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız ya da yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amacı ile ilgili gereken önlemleri almak, çiftçinin işletme araçlarına sahipolmasını kolaylaştırmak, (md. 37)

- Özel girişimlerin ulusal ekonominin gereklerine ve toplumsal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak önlemleri al(mak), (md. 40)

- Ekonomik ve toplumsal yaşamı, adalete, tam çalışma ilkesine ve herkes için insanlık onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlanması amacına göre düzenlemek; ekonomik, toplumsal ve kültürel kalkınmayı, demokratik yollarla gerçekleştirmek, bu amaçla, ulusal birikimi artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiğı önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak, (md. 41)

- Çalışanların insanca yaşaması ve çalışma yaşamının kararlılık içinde gelişmesi için, toplumsal, ekonomik ve mali önlemlerle çalışanları korumak

ve çalışmayı desteklemek, (md. 42)

- Çalışanların yaptıkları işe uygun ve insanlık onuruna yaraşır bir yaşam düzeyi sağlanmalarına uygun adaletli bir ücret elde etmeleri için gerekli önlemleri almak (md. 45)

- Sosyal güvenlik hakkının sağlanabilmesi için sosyal sigortalar ve sosyal yardım örgütünü kurmak ve kurdurmak, (md. 48)

- Yoksul ya da dar gelirli ailelerin sağlık koşullarına uygun konut gereksinimlerini karşılayıcı önlemler almak (md. 49)

- Özdeksel olanaklardan yoksun başarılı öğrencileri desteklemek ve özel eğitime gereksinimi olanları, topluma kazandırıcı önlemleri almak (md. 50)

- Kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak önlemler almak, (md. 51)

- Halkın gereği olan beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak artırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gereken önlemleri almak, (md. 52)

türünden toplumsal ve ekonomik yükümlülükleri de üstlenmiş bulunmaktadır.

Cumhuriyetin Temel Kuruluşu'nu düzenleyen ve "Yürütme" ile ilgili hükümlere yer veren İkinci Bölümde de, Ormanların ve Orman Köylüsünün Korunması ve Ormanların Geliştirilmesi görevi de, Devlete verilmiştir.

D. 1982 ANAYASASI

1982 Anayasası, yedi kısım ve 177 maddeden oluşmuş bulunduğu gibi, 1961 Anayasasına benzer biçimde bir de "Başlangıç" bölümüne sahiptir. Kısım başlıkları şöyle sıralanmaktadır:

- Birinci Kısım : Genel Esaslar,
- İkinci Kısım : Temel Haklar ve Ödevler,
- Üçüncü Kısım : Cumhuriyetin Temel Organları,
- Dördüncü Kısım : Mali ve Ekonomik Hükümler,
- Beşinci Kısım : Çeşitli Hükümler.

- Altıncı Kısım : Geçici Hükümler,
- Yedinci Kısımlar : Son Hükümler'dir.

Görüldüğü gibi, 1982 Anayasasında Kısım başlıkları, biri dışında, 1961 Anayasasındaki Kısım başlıklarının aynıdır. Üçüncü kısmın başlığı, "Cumhuriyetin Temel Kuruluşu" yerine "Cumhuriyetin Temel Organları" biçimini almıştır. Yine 1961 Anayasasında "Cumhuriyetin Temel Kuruluşu" kısmının "'Yürütme" başlığını taşıyan İkinci Bölüm'de yer alan "İktisadi ve Mali Hükümler", 1982 Anayasasında ayrı bir kısım olarak ve bu kez "Mali ve Ekonomik Hükümler" başlığı altında yer almış bulunmaktadır.

"Temel Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan İkinci Kısım, kendi içinde dört bölüme ayrılmıştır. Birinci Bölüm "Genel Hükümler", İkinci Bölüm "Kişinin Hakları ve Ödevleri", Üçüncü Bölüm "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler", Dördüncü Bölüm "Siyasal Haklar ve Ödevler" başlıklarını taşımaktadır. 1961 Anayasasında "Temel Haklar ve Ödevler" 53 maddeyi içerirken, 1982 Anayasası 63 maddeden oluşmaktadır.

1982 Anayasası da, Türkiye Cumhuriyeti'ni "demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti" olarak tanımlamakla birlikte, bu niteliklere bir sınırlama getirmiş ve bunu "toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı" ile çevrelemiştir. Ayrıca, dayandırılan Başlangıç kısmı da, özünde demokratik hak ve özgürlükleri daraltıcı bir amaç taşımaktadır.

1982 Anayasasının, 1961 Anayasasından en büyük farklılığı ve belki de üstünlüğü, "Devletin Temel Amaç ve Görevleri"ni 5 inci maddesinde açıkça tanımlamasıdır. Buna göre;

Madde 5- Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyet ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaştırmaya cak suretle sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

Görüldüğü gibi bu madde ile Devlet, bir yandan bireysel ve toplumsal gönenc, erinç ve mutluluğunu sağlamaya çalışır, insanın özdeksel ve tinsel

varlığının gelişmesi için gerekli koşulları yaratırken, öte yandan da, kişinin temel hak ve özgürlüklerinin somutlaşmasını önleyen siyasal ekonomik ve toplumsal engelleri kaldırma yükümlülüğünü üstlenmiş bulunmaktadır. Demokrasi, bu bağlamda, siyasal demokrasiye de olanak tanıyacak toplumsal ve ekonomik bir içerik kazanmaktadır.

Beşinci maddesi bu denli ileri düzeyde bir demokrasiyi gerçekleştirme-yi Devlete ödev olarak yükleyen 1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükler-den başlayarak, hemen her alanda kısıtlayıcı, yasaklayıcı hükümler ile dolu bulunmaktadır. Bu ise, 1982 Anayasasını hazırlayanların kafalarının pek de düzen içinde olmadığını göstermektedir.

1982 Anayasasında "Temel Haklar ve Ödevler" başlığı altındaki İkinci Kısım'ın Üçüncü Bölümünde yer bulan "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" şunlardır:

- Ailenin Korunması (md. 41),
- Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi (md. 42),
- Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti (md. 48),
- Çalışma Hakkı ve Ödevi (md. 49),
- Dinlenme Hakkı (md. 50),
- Sendika Kurma Hakkı (md. 51),
- Toplu İş Sözleşmesi Hakkı (md. 53),
- Grev ve Lokavt Hakkı (md. 54),
- Sağlıklı ve Dengeli Bir Çevrede Yaşama Hakkı (md. 56),
- Konut Hakkı (md. 57),
- Sosyal Güvenlik Hakkı (md. 60),

Bunların ötesinde ve bu bölüm altında Devlet;

- Toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve geliştirmek, erozyonla kaybedilmesini önlemek ve topraksız veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğraşan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli önlemleri almak (md. 44),

- Tarım arazileri ile çayır ve meraların amaç dışı kullanılmasını ve yıkımını önlemek, tarımsal üretim planlaması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üretimi arttırmak amacı ile tarım ve hayvancılıkla uğraşanların işletme, araç ve gereçlerinin ve öteki girdilerinin sağlanmasını kolaylaştırmak (md. 45),

- Bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken önlemleri almak (md. 45),

- Özel girişimlerin ulusal ekonominin gereklerine ve toplumsal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak önlemleri almak (md. 48),

- Çalışanların yaşam düzeyini yükseltmek, çalışma yaşamını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye uygun ekonomik bir ortam yaratmak için gereken önlemleri almak (md. 49), İşçi - işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu önlemler almak (md. 49),

- Sendikalar üzerinde idari ve mali denetimi sağlamak (md. 52),

- Çalışanların yaptıkları işe uygun adaletli bir ücret elde etmeleri ve öteki toplumsal yardımlardan yararlanmaları için gerekli önlemleri almak (md. 55),

- Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek;

- Herkesin yaşamını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi arttırmak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenlemek (md. 56),

- Gençlerin müspet bilimin ışığında, Atatürk ilke ve devrimleri doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milleti ile bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetiştirme ve gelişmelerini sağlayıcı önlemleri almak, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve bilisizlikten korumak için gerekli önlemleri almak (md. 58),

- Her yaştaki Türk yurttaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek önlemleri almak. Sporun kitlelere yayılmasını özendirmek, başarılı sporcuyla korumak (md. 59),

- Sosyal güvenliği sağlayacak gerekli önlemleri almak ve örgütü kurmak (md. 60),

- Savaş ve görev şehitlerinin dul ve yetimleriyle, sakat ve gazileri korumak ve toplumda kendilerine yaraşır bir yaşam düzeyini sağlamak, sakatların korunmalarını ve toplum yaşamına uyumlarını sağlayıcı önlemleri almak,

- Korunmaya gereksinimi olan çocukların topluma kazandırılması için her türden önlem almak,

- Bu amaçlarla gerekli örgüt ve kuruluşları kurmak ya da kurdurmak (md. 61),

- Yabancı ülkelerde çalışan Türk yurttaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel gereksinimlerinin ve toplumsal güvenliklerinin sağlanması, anavatan ile bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken önlemleri almak (md. 62),

- Tarih, kültür ve doğa varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlamak, bu amaçla destekleyici ve özendirici önlemler almak (md. 63)

- Sanat faaliyetlerini ve sanatçıyı korumak,

- Sanat yapıtlarının, ve sanatçının korunması, değerlendirilmesi, desteklenmesi ve sanat sevgisinin yayılması için gereken önlemleri almak türünden toplumsal ve ekonomik yükümlölükleri de yüklenmiş bulunmaktadır.

Mali ve Ekonomik Hükümler başlıklı Dördüncü Kısım içinde yer alan ve "Ekonomik Hükümler" adını taşıyan İkinci Bölüm, 1961 Anayasasından farklılıklar taşımaktadır. Bunları olduğu gibi aktarmakta yarar bulunmaktadır.

"I. Planlama

Madde 166 - Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayi-in ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini, ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir. Planda millî tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörölür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri bu plana göre gerçekleştirilir.

(. . .)

II. Piyasaların Denetimi ve Dış Ticaretin Düzenlenmesi

Madde 167 - Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fülî veya anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler. Dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına olmak üzere düzenlenmesi amacıyla ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine vergi ve benzeri yükümlülükler dışında ek mali yükümlülükler koymaya ve bunları kaldırmaya kanunla Bakanlar Kuruluna yetki verilebilir.

IV. Ormanlar ve Orman Köylüsü

Madde 169 - Ormanların Korunması ve Geliştirilmesi

(...)

(...)

(...)

(...)

Madde 170 - Orman Köylüsünün Korunması

(...)

(...)

(...)

V. Kooperatifçiliğin Geliştirilmesi

Madde 171 - Devlet, milli ekonominin yararlarını dikkate alarak, öncelikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır. Kooperatifler, Devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup, siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle işbirliği yapamazlar.

VI. Tüketiciler ile Esnaf ve Sanatkarların Korunması

A. Tüketicilerin Korunması

Madde 172 - Devlet, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder.

B. Esnaf ve Sanatkarların Korunması

Madde 173 - Devlet, esnaf ve sanatkarı koruyucu ve destekleyici tedbirler alır."

1982 Anayasası, Cumhuriyetin niteliklerini tanımlayan 2 nci maddesi ve Devletin temel amaç ve görevlerini düzenleyen 5 inci maddesi ne derse desin ve sayısı arttırılmış görülen temel hak ve ödevler arka arkaya sıralanmış olursa olsun, hemen her hak ve özgürlük için getirdiği sınırlamalar ve yasaklamalarla değil toplumsal ve ekonomik demokrasiyi, siyasal demokrasiyi bile gerçekleştirmekten uzaktır. Ekonomik ve Toplumsal Hak ve Özgürlükler bir el ile sunulur görüntüsü yaratılırken, öte taraftan hemen tümünün güvencesini ortadan kaldırıcı tuzak maddeler bulunmaktadır.

Bu nedenlerle, 1982 Anayasası, Anayasal demokrasinin gelişim süreci olan Ekonomik ve Toplumsal Anayasa çizgisinden uzak olduğundan ve ayrıca klasik demokrasiyi bile önleyici hükümler taşıdığından ortadan kaldırılarak, çağdaş, demokratik içerikte yeni bir Anayasa oluşturulmalıdır.

EK 1

"1924 ANAYASASINDAKİ "TÜRKLERİN KAMU HAKLARI"

"Türklerin Kamu Hakları" adlı bölüm, 1924 Anayasasında "Altıncı Bölüm" olarak yer almakta olup, 68 ile 88 inci maddeleri içermektedir. Bunlar aşağıdadır:

Madde 68 - Her Türk özgür doğar, özgür yaşar. Özgürlük başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir.

Doğal Haklardan olan özgürlüğün herkes için sınırı, başkalarının özgürlüğünün sınırudur. Bu sınırı ancak yasa çizer.

Madde 69 - Türkler yasa önünde eşittirler ve ayrıksız yasaya uymak görevindedirler. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır ve yasaktır.

Madde 70 - Kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünme, söz, yayım, yolculuk, bağış, çalışma, mülk edinme, malını ve hakkını kullanma, toplanma, dernek kurma, ortaklık kurma hakları ve özgürlükleri Türklerin doğal haklarındandır.

Madde 71 - Cana, mala, ırza, konuta hiç bir türlü dokunulamaz.

Madde 72 - Yasada yazılı durum ve biçimlerden başka türlü hiç bir kimse yakalanamaz ve tutulamaz.

Madde 73 - İşkence, eziyet, zorakım ve angarya yasaktır.

Madde 74 - Kamu yararına gerekli olduğu usulüne göre anlaşılmadıkça ve özel yasaları gereğince değer pahası peşin verilmedikçe hiç kimsenin malı ve mülkü kamulaştırılmaz.

Çiftliği toprak sahibi kılmak ve ormanları devletleştirmek için alınacak toprak ve ormanların kamulaştırma karşılığı ve bu karşılıkların ödeneği özel yasalarla gösterilir.

Olağanüstü durumlarda yasaya göre yükletilecek para ve mal ve çalışma ödevleri dışında, hiç bir kimse başka hiçbir şey yapmaya ve vermeye zorlanamaz.

Madde 75 - Hiçbir kimse felsefe inanından, din ve mezhebinden ötürü

kınamamaz. Güvenliğe ve edep törelerine ve yasalar hükümlerine aykırı bulunmamak koşulu ile her türlü din törenleri serbesttir.

Madde 76 - Yasada yazılı yöntem ve durumlar dışında kimsenin konutuna girilemez ve üstü aranamaz.

Madde 77 - Basın, yasa çerçevesinde serbesttir ve yayınından önce denetlenemez, yoklanamaz.

Madde 78 - Seferberlik ve sıkıyönetim durumlarının yahut salgın hastalıklardan ötürü yasa gereğince alınacak önlemlerin gerektirdiği kısıntıların dışında yolculuk hiçbir kayıt altına alınmaz.

Madde 79 - Bağatların, çalışmaların, mülkedinme ve onları kullanmanın, toplanmaların, dernek ve ortaklıkların serbestlik sınırı yasa ile çizilir.

Madde 80 - Hükümetin gözetimi ve denetlenmesi altında ve yasa çerçevesinde her türlü öğretim serbesttir.

Madde 81 - Postalara verilen kağıtlar, mektuplar ve her türlü emanetler yetkili sorgu yargıcı ya da yetkili mahkeme kararı olmadıkça açılmaz ve telgraf ve telefonla haberleşmenin gizliliği bozulamaz.

Madde 82 - Türkler gerek kendileri, gerek kamu ile ilgili olarak yasalara ve tüzüklere aykırı gördükleri durumlarda yetkili makamlara ve TBMM'ne tek başlarına ya da toplu olarak haber verebilir ve şikayette bulunabilirler. Haber ya da şikayeti alan makam kişi ile ilgili başvuruların sonucunu dilekçeye yazılı olarak bildirmek ödevindedir.

Madde 83 - Hiç kimse yasaya göre bağlı olduğu mahkemeden başka bir mahkemeye verilemez ve yollanamaz.

Madde 84 - Vergi, Devletin genel giderleri için halkın pay vermesi demektir. Bu ilkeye aykırı olarak gerçek ya da tüzel kişiler tarafından ya da onlar adına resimler, ondalık alınması ve başka yüklemeler yapılması yasaktır.

Madde 85 - Vergiler ancak yasa ile salınır ve alınır. Devletçe, illerin

özel idarelerince ve belediyelerce alınagelmekte olan resimler ve yüklemeler, yasaları yapılcaya kadar alınabilir.

Madde 86 - Savaş durumunda ya da savaş gerektirecek bir durum ortaya çıktığında ya da ayaklanma olduğunda yahut vatan ve Cumhuriyete karşı güçlü ve eylemli bir kalkışma olduğunu gösterir kesin belirtiler görüldükte Bakanlar Kurulu, süresi bir ayı aşmamak üzere yurdun bir kesiminde ya da her yerinde sıkıyönetim ilan edebilir ve bunu hemen Meclisin onaylamasına sunar. Meclis sıkıyönetim süresini, gerekirse uzatabilir ya da kısaltabilir. Meclis toplanık değilse, hemen toplanmaya çağrılır. Sıkıyönetim süresi ancak Meclisin kararı ile uzatılabilir. Sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığının, basın, gönderişme, dernek, ortaklık özgürlüklerin geçici olarak sınırlanması ya da durdurulması demektir. Sıkıyönetim bölgesiyle bu bölgede hangi hükümlerin uygulanacağı ve işlemlerin nasıl yürütüleceği, savaş durumunda ve dokunulmazlığın ve öteki özgürlüklerin nasıl sınırlanabileceği ya da durdurulacağı yasa ile gösterilir.

Madde 87 - Kadın, erkek bütün Türkler ilköğretimden geçmek ödevindedirler. İlköğretim Devlet okullarında parasızdır.

Madde 88 - Türkiye'de din ve ırk ayırdedilmeksizin yurttaşlık bakımından herkese "Türk" denir.

Türkiye'de ya da Türkiye dışında bir Türk babadan gelen yahut Türkiye'de yerleşmiş bir yabancı babadan Türkiye'de dünyaya gelip de ülke içinde oturan ve erginlik yaşına ulaştığında resmi olarak Türk yurttaşlığını isteyen yahut Yurttaşlık Yasası gereğince Türklüğe kabul olunan herkes Türktür.

Türklük sıfatının yitirilmesi yasada yazılı durumlarda olur."

Yukarıya aktardığımız "Kanun hakları" ile ilgili hükümler, 1924 Tarihli Anayasamızın, o dönemin egemen görüşü olan "liberal" bir görünüm göstermekte olduğunu ortaya koymaktadır. Temel insan hak ve özgürlükleri sıralanmakta ve bunların "mutlaklığı, dokunulmazlığı" ilke olarak benimsenmektedir. Yüklenilen tek ödev "ilköğretim zorunluluğu"dur. Devlet, zorunlu ilköğretimi,

kendi okullarında parasız olarak verme ödevini yüklenmiş bulunmaktadır. Onun ötesinde devletin üstlendiği sosyal ya da ekonomik bir yükümlülük bulunmamaktadır.

EK 2

1961 ANAYASINDAKİ EKONOMİK HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

9.7.1961 Tarihinde yapılan halkoylaması sonucunda kabul edilmiş olan 334 Sayılı 1961 Anayasası altı kısım ve 157 maddeden oluşmaktadır. 1980'e kadar yürürlükte kalan ve arada yedi kez değişiklik gören 1961 Anayasasının bir de "Başlangıç"ı bulunmaktadır.

Kısım başlıkları ise şöyledir:

- Birinci Kısım : Genel Esaslar,
- İkinci Kısım : Temel Haklar ve Ödevler,
- Üçüncü Kısım : Cumhuriyetin Temel Kuruluşu,
- Dördüncü Kısım : Çeşitli Hükümler,
- Beşinci Kısım : Geçici Hükümler,
- Altıncı Kısım : Son Hükümler.

Ekonomik Hak ve Özgürlükler, "Temel Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan İkinci Kısım içinde yer almaktadır. İkinci Kısım, kendi içinde dört bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Birinci Bölüm "Genel Hükümler"i, İkinci Bölüm "Kişinin Hakları ve Ödevleri"ni, Üçüncü Bölüm "Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler"i, Dördüncü Bölüm "Siyasi Haklar ve Ödevler"i düzenlemektedir.

Görüldüğü gibi, 1961 Anayasası, 1924 Anayasasından farklı olarak, kamu haklarını çeşitlendirirken aynı zamanda da "ödev" kavramını da getirmiş bulunmaktadır. Devlet, bir kısım hak ve özgürlükleri tanır, onların korunması ve geliştirilmesi için yükümlülükler omuzlanırken, öte yandan da yurttaşlara bir kısım "ödev" yükümlülüğünü getirmiş bulunmaktadır.

1924 Anayasası, Devletin yönetim biçiminin ötesinde belirleyici olmazken ve bu bağlamda yansız bir görünüm gösterirken, 1961 Anayasası gerek başlangıç ve gerekse Cumhuriyetin niteliklerini düzenleyen madde ile Cumhuriyet yönetiminin yansızlığını ortadan kaldırarak, yönetimin hangi doğrultuda olacağını da belirleyici olmaktadır. Anayasa metninin gözden geçirilmesi, ve bunun 1924 Anayasası ile karşılaştırılması bu farklılığı daha açık bir biçimde ortaya koyacaktır.

Başlangıç Kısmı, Anayasaya bir görev vermektedir. 1961 Anayasasının temel amacı; **"İnsan hak ve hürriyetlerini, milli dayanışmayı, sosyal adaleti, ferdin ve toplumun huzur ve refahını gerçekleştirmeyi ve teminat altına almayı mümkün kılacak demokratik hukuk devletini bütün hukuki ve sosyal temelleriyle kurmak için;"** olarak dile getirilmektedir.

Başlangıç Kısmı, kurulacak hukuk devletinin bütün hukuki ve sosyal temellere dayalı olarak demokratik olacağını, ve devletin insan haklarını ve özgürlüklerini, ulusal dayanışmayı, sosyal adaleti, bireyin ve toplumun erinç ve gönencini hem gerçekleştirmeyi ve hem de güvence altına alıcı görevler üstleneceğini ortaya koymaktadır.

Devletin yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu hükmü ile yetinilmekte ve Türkiye Cumhuriyeti, **"İnsan haklarına ve Başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir."** biçiminde tanımlanmaktadır. (md. 2)

Şimdi, Temel Haklar ve Ödevler'i düzenleyen İkinci Kısımda yer alan hükümleri görelim:

"I. Temel Hakların Niteliği ve Korunması

"Madde 10 - Herkes, Kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilmez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.

*Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini, fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaştırmaya-
cak surette sınırlayan siyasi, iktisadi ve sosyal bütün engelleri kaldırır; insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar."*

"II. Temel Hak ve Hürriyetlerin Özü, Sınırlanması ve Kötüye

Kullanılamaması

Madde 11 - Temel hak ve hürriyetler, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, Cumhuriyetin, milli güvenliğinin, kamu düzeninin, kamu yararının, genel ahlakın ve genel sağlığının korunması amacı ile veya Anayasanın diğer maddelerinde gösterilen özel sebeplerle, Anayasanın sözüne ve ruhuna uygun olarak, ancak kanunla sınırlanabilir.

Kanun, temel hak ve hürriyetlerin özüne dokunamaz.

Bu Anayasada yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, insan hak ve hürriyetlerini veya Türk Devletinin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü veya dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayırımına dayanarak, nitelikleri Anayasada belirtilen Cumhuriyeti ortadan kaldırmak kasdı ile kullanılamaz.

Bu hükümlere aykırı eylem ve davranışların cezası kanunda gösterilir."

"III. Eşitlik

Madde 12 - Herkes, dil, ırk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din ve mezhep ayırımı gözetilmeksizin, kanun önünde eşittir.

Hiçbir kişiye, aileye, zümreye veya sınıfa imtiyaz tanınmaz."

"IV. Yabancıların Durumu

Madde 13 - Bu kısımda gösterilen hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak, kanunla sınırlanabilir."

Kişinin hakları ve ödevleri, İkinci Bölüm altında düzenlenmiş bulunmaktadır.

"I. Kişi Dokunulmazlığı

Madde 14 - Herkes, yaşama, maddi ve manevi varlığını geliştirme haklarına ve kişi hürriyetine sahiptir.

Kişi dokunulmazlığı ve hürriyeti kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça kayılanamaz.

Kimseye eziyet ve işkence yapılamaz.

İnsan haysiyetiyle bağdaşmayan ceza konulamaz."

"II. Özel Hayatın Korunması

a) Özel Hayatın Gizliliği

Madde 15 - Özel hayatın gizliliğine dokunulamaz. Adli kovuşturmanın

gerektirdiği istisnalar saklıdır.

Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; milli güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça kimse- nin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz.

b) Konut Dokunulmazlığı

Madde 16 - Konuta Dokunulamaz.

Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; milli güvenlik veya kamu düzeni bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça, ko- nuta girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz.

c) Haberleşme Hürriyeti

Madde 17 - Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir.

Haberleşmenin gizliliği esastır. Kanunun gösterdiği hal- lerde, hakim tarafından kanuna uygun olarak verilmiş bir karar olmadıkça, bu gizliliğe dokunulamaz."

"III. Seyahat ve Yerleşme Hürriyeti

Madde 18 - Herkes, seyahat hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak milli güvenliği sağlama ve salgın hastalıkları önleme amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.

Herkes dilediği yerde yerleşme hürriyetine sahiptir; bu hürriyet, ancak milli güvenliği sağlama, salgın hastalıkları önleme, kamu mallarını koruma, sosyal, iktisadi ve ta- rımsal gelişmeyi gerçekleştirme zorunluğuyla ve kanunla sınırlanabilir.

Türkler, yurda girme ve yurt dışına çıkma hürriyetine sa- hiptir. Yurt dışına çıkma hürriyeti kanunla düzenlenir.

"IV. Düşünce ve İnanç Hak ve Hürriyetleri

a) Vicdan ve Din Hürriyeti

Madde 19 - Herkes, vicdan ve dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Kamu düzenine veya genel ahlaka veya bu amaçlarla çıkarılan kanunlara aykırı olmayan ibadetler, dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse, ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz. Kimse, dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz.

Din eğitim ve öğrenimi, ancak kişilerin kendi istegine ve küçüklerin de kanuni temsilcilerinin istegine bağlıdır.

Kimse, Devletin sosyal, iktisadi, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya şahsi çıkar veya nüfuz sağlama amacıyla, her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz. Bu yasak dışına çıkan veya başkasını bu yolda kışkırtan gerçek ve tüzel kişiler hakkında, kanunun gösterdiği hükümler uygulanır ve siyasi partiler Anayasa Mahkemesince temelli kapatılır.

b) Düşünce Hürriyeti

Madde 20 - Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir; düşünce ve kanaatlarını söz, yazı, resim ile veya başka yollarla, tek başına veya toplu olarak açıklayabilir ve yayabilir.

Kimse, düşünce ve kanaatlarını açıklamaya zorlanamaz."

"V. Bilim ve Sanat Hürriyeti

Madde 21 - Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Eğitim ve öğretim, Devletin gözetim ve denetimi altında serbesttir.

Özel okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak kanunla düzenlenir.

Çağdaş bilim ve eğitim esaslarına aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz."

"VI. Basın ve Yayınla İlgili Hükümler

a) Basın Hürriyeti

Madde 22 - Basın hürdür; sansür edilemez.

Devlet, basın ve haber alma hürriyetini sağlayacak tedbirleri alır.

Basın ve haber alma hürriyeti, ancak Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünü, kamu düzenini, milli güvenliği ve milli güvenliğin gerektirdiği gizliliği veya genel ahlaki korumak, kişilerin haysiyet, şeref ve haklarına tecavüzü, suç işlemeye kışkırtmayı önlemek veya yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesini sağlamak için kanunla sınırlanabilir.

Yargı görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için kanunla belirtilecek sınırlar içinde hakim tarafından verilecek kararlar saklı olmak üzere, olaylar hakkında yayın yasağı konamaz.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, kanunun gösterdiği suçların işlenmesi halinde hakim kararıyla; Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, milli güvenliğin, kamu düzeninin veya genel ahlakın korunması bakımından gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de, kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle toplatılabilir. Toplatma kararını veren yetkili merci, bu kararını en geç 24 saat içinde mahkemeye bildirir. Mahkeme bu kararı en geç üç gün içinde onaylamazsa, toplatma kararı hükümsüz sayılır.

Türkiye'de yayımlanan gazete ve dergiler, milli güvenliğe, kamu düzenine, genel ahlaka, insan hak ve hürriyetlerine dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyet ilke-

lerine veya Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne aykırı yayımlardan mahkum olma halinde mahkeme kararıyla kapatılabilir.

b) Gazete ve Dergi Çıkarma Hakkı

Madde 23 - Gazete ve dergi çıkarılması, önceden izin alma ve mali teminat şartına bağlanamaz.

Gazete ve dergilerin çıkarılması, yayım, mali kaynakları ve gazetecilik mesleği ile ilgili şartlar kanunla düzenlenir. Kanun, haber, düşünce ve kanaatların serbestçe yayımlanmasını engelleyici veya zorlaştırıcı siyasi, iktisadi, mali veya teknik kayıtlar koyamaz.

Gazete ve dergiler, Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin veya bunlara bağlı kurumların araç ve imkanlarından eşitlik esasına göre faydalanır.

c) Kitap ve Broşür Çıkarma Hakkı

Madde 24 - Kitap ve broşür yayımı izne bağlı tutulamaz; sansür edilemez.

Türkiye'de yayımlanan kitap ve broşürler, 22 inci maddenin 5 inci fıkrası hükümleri dışında, toplatılamaz.

d) Basın Araçlarının Korunması

Madde 25 - Basımevi ve eklentileri ve basın araçları, suç vasıtası olduğu gerekçesiyle de olsa, zapt veya müsadere edilemez ve işletilmekten alıkonulamaz.

e) Basın Dışı Haberleşme Araçlarından Faydalanma Hakkı

Madde 26 - Kişiler ve siyasi partiler, kamu tüzel kişileri elindeki basın dışı haberleşme ve yayım araçlarından faydalanma hakkına sahiptir. Bu faydalanmanın şartları ve usulleri, demokratik esaslara ve hakkaniyet ölçülerine uygun olarak kanunla düzenlenir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, insan haklarına dayanan milli, demokratik, laik ve sosyal Cumhuriyetin, milli güvenliğin ve genel ahlakın korunması halleri dışında kalan bir sebebe dayana-

arak halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlere ulaşmasını ve kamu oyunun serbestçe oluşumunu engelleyici kayıtlar koyamaz.

f) Düzeltme ve Cevap Hakkı

Madde 27 - Düzeltme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapılması hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir.

*Düzeltme ve cevap yayınlanmazsa, yayınlanmasının gerek-
kip gerekmediğine hakim tarafından karar verilir."*

"VII. Toplantı Hak ve Hürriyetleri

a) Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Hakkı

Madde 28 - Herkes, önceden izin almaksızın, silahsız ve saldırısız toplanma veya gösteri yürüyüşü yapma hakkına sahiptir.

*Bu hak, ancak kamu düzenini korumak için kanunla sınır-
lanabilir.*

b) Dernek Kurma Hakkı

**Madde 29 - Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılışında uygulanacak şekil ve usul-
ler kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milleti-
yle bütünlüğünün, milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve
genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.**

*Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalma-
ya zorlanamaz.*

*Dernekler, kanunun gösterdiği hallerde hakim kararıyla
kapatılabilir. Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün,
milli güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın ko-
runması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde
de, hakim kararına kadar kanunun açıkça yetkili kıldığı
merciin emriyle faaliyetten alıkonulabilir."*

"VIII. Hakların Korunması ile İlgili Hükümler

a) Kişi Güvenliği

Madde 30 - Suçluluğu hakkında kuvvetli belirti bulunan kişiler, ancak kaçmayı veya delillerin yok edilmesini veya değiştirilmesini önlemek maksadıyla veya bunlar gibi tutuklamayı zorunlu kılan ve kanunla gösterilen, diğer hallerde hakim kararıyla tutuklanabilir. Tutukluluğun devamına karar verilebilmesi aynı şartlara bağlıdır.

Yakalama, ancak suçüstü halinde veya gecikmesinde sakınca bulunan hallerde yapılabilir; bunun şartlarını kanun gösterir.

Yakalanan veya tutuklanan kimselere, yakalama veya tutuklama sebeplerinin ve haklarındaki iddiaların yazılı olarak hemen bildirilmesi gerekir.

Yakalanan veya tutuklanan kimselere, tutulma yerine en yakın mahkemeye gönderilmesi için gerekli süre hariç kırksekiz saat ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev ve yetkilerine giren suçlar ile kanunun açıkça belli ettiği hallerde toplu olarak işlenen suçlarda ve genellikle savaş veya sıkıyönetim hallerinde, kanunlarda gösterilen süre içinde hakim önüne çıkarılır; bu süre onbeş günü geçmez. Kimse bu süreler geçtikten sonra hakim kararı olmaksızın, hürriyetinden yoksun kılınamaz. Yakalanan veya tutuklanan kimsenin durumu hemen yakınlarına bildirilir.

Bu esaslar dışında işleme tabi tutulan kimselerin uğrayacakları her türlü zararlar kanuna göre Devletçe ödenir.

b) Hak Arama Hürriyeti

Madde 31 - Herkes, meşru bütün vasıta ve yollardan faydalanmak suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak, iddia ve savunma hakkına sahiptir.

Hiç bir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz.

c) Kanuni Yargı Yolu

Madde 32 - Hiç kimse, kanunnen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz. Bir kimseyi kanunnen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.

d) Cezaların Kanuni ve Şahsi Olması; Zorlama Yasağı

Madde 33 - Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilinden dolayı cezalandırılmaz.

Cezalar ve ceza tedbirleri ancak kanunla konulur.

Kimseye, suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

Kimse, kendisini veya kanunun gösterdiği yakınlarını suçlandırma sonucunu doğuracak beyanda bulunmaya veya bu yolda delil göstermeye zorlanamaz.

Ceza sorumluluğu şahsidir.

Genel müsadere cezası konulamaz.

e) İspat Hakkı

Madde 34 - Kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnatlardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanık, isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir. Bunun dışındaki hallerde ispat isteminin kabulü, ancak isnad olunan fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bulunmasına veya şikayetçinin ispata razı olmasına bağlıdır."

Sosyal ve İktisadi Haklar ve Ödevler İkinci Kısım Üçüncü Bölümde düzenlenmiş bulunmaktadır. Bunlar:

"I. Ailenin Korunması

Madde 35 - Aile Türk Toplumunun Temelidir.

Devlet ve diğer kamu tüzel kişileri, ailenin, ananın ve ço-

cuğun korunması için gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar."

"II. Mülkiyet Hakkı

a) Mülkiyete Ait Genel Kural

Madde 36 - Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.

Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir.

Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.

b) Toprak Mülkiyeti

Madde 37 - Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini gerçekleştirmek ve topraksız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağlamak amaçlarıyla gereken tedbirleri alır. Kanun, bu amaçlarla, değişik tarım bölgelerine ve çeşitlerine göre toprağın genişliğini gösterebilir. Devlet çiftçinin işletme araçlarına sahip olmasını kolaylaştırır.

Toprak dağıtımı, ormanların küçülmesi veya diğer toprak servetlerinin azalması sonucunu doğuramaz.

c) Kamulaştırma

Madde 38 - Devlet ve kamu tüzel kişileri, kamu yararının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malları, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, tamamını veya bir kısmını kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idari irtifaklar kurmaya yetkilidir.

Ödenecek karşılık, taşınmaz malın tamamının kamulaştırılması halinde o malın malikinin kanunda gösterilecek usul ve şekle uygun olarak bildireceği vergi değerini; kısmen kamulaştırmalarda da, vergi değerinin kamulaştırılan kısma düşen miktarı aşamaz.

[Kamulaştırılan taşınmaz mal karşılığının vergi değerinden az taktır edilmesi halinde malikin itiraz ve dava hakkı saklıdır.]

(Ayracık içindeki fıkralar Anayasa Mahkemesinin

12.10.1976 gün ve E.1976/38, K.1976/46 sayılı kararı ile iptal edilmiştir.)

Çiftçinin topraklandırılması, ormanların Devletleştirilmesi, yeni ormanların yetiştirilmesi ve iskan projelerinin gerçekleştirilmesi amaçlarıyla kamulaştırılan taşınmaz mal ve kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprak bedellerinin ödeme şekli kanunla gösterilir.

Kanunun taksitle ödemeyi öngördüğü hallerde çiftçinin topraklandırılması, ormanların devletleştirilmesi, yeni orman yetiştirilmesi ve iskan projelerinin gerçekleştirilmesi için konulacak süre yirmi yılı; kıyıların korunması ve turizm amacıyla yapılacak kamulaştırmalarda ise bu süre on yılı aşamaz. Bu taktirde, taksitler eşit olarak ödenir ve kanunla gösterilen faiz haddine bağlanır.

Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten çiftçinin hakkaniyet ölçüleri içinde geçinebilmesi için zaruri olan ve kanunla gösterilen kısmın ve küçük çiftçinin kamulaştırılan toprağının bedeli her halde peşin ödenir.

d) Devletleştirme

Madde 39 - Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının gerektirdiği hallerde, gerçek karşılığı kanunda gösterilen şekilde ödenmek şartıyla devletleştirilebilir. Kanunun taksitle ödemeyi öngördüğü hallerde, ödeme süresi on yılı aşamaz ve taksitler eşit olarak ödenir; bu taksitler, kanunla gösterilen faiz haddine bağlanır."

"III. Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti

Madde 40 - Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir.

Kanun, bu hürriyetleri, ancak kamu yararı amacıyla sınırlayabilir.

Devlet, özel teşebbüslerin milli iktisadın gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürütmesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır."

"IV. İktisadi ve Sosyal Hayatın Düzeni

Madde 41 - İktisadi ve sosyal hayat, adalete, tam çalışma esnasına ve herkes için insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlanması amacına göre düzenlenir.

İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı, demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla, milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planlarını yapmak Devletin ödevidir."

"V. Çalışma ile İlgili Hükümler

a) Çalışma Hakkı ve Ödevi

Madde 42 - Çalışma herkesin hakkı ve ödevidir.

Devlet, çalışanların insanca yaşaması ve çalışma hayatının kararlılık içinde gelişmesi için, sosyal, iktisadi ve mali tedbirlerle çalışanları korur ve çalışmayı destekler; işsizliği önleyici tedbirleri alır.

Angarya yasaktır.

Memleket ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda vatandaşlık ödevi niteliği alan beden veya fikir çalışmalarının şekil ve şartları, demokratik esaslara uygun olarak kanunla düzenlenir.

b) Çalışma Şartları

Madde 43 - Kimse, yaşına, gücüne ve cinsiyetine uygun olmayan bir işte çalıştırılmaz.

Çocuklar, gençler ve kadınlar, çalışma şartları bakımından özel olarak korunur.

c) Dinlenme Hakkı

Madde 44 - Her çalışan dinlenme hakkına sahiptir.

Ücretli hafta ve bayram tatili ve ücretli yıllık izin hakkı kanunla düzenlenir.

d) Ücrette Adalet Sağlanması

Madde 45 - Devlet, çalışanların, yaptıkları işe uygun ve insanlık haysiyetine yaraşır bir yaşayış seviyesi sağlamalarına elverişli adaletili bir ücret elde etmeleri için gerekli tedbirleri alır.

e) Sendika Kurma Hakkı

Madde 46 - İşçiler ve işverenler, önceden izin almaksızın, sendikalar ve sendika birlikleri kurma, bunlara serbestçe üye olma ve üyelikten ayrılma hakkına sahiptirler. Bu hakların kullanılmasında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlakın korunması maksadıyla sınırlar koyabilir.

Sendikalar ve sendika birliklerinin tüzükleri, yönetim ve işleyişleri demokratik esaslara aykırı olamaz.

f) Toplu Sözleşme ve Grev Hakkı

Madde 47 - İşçiler, işverenlerle olan münasebetlerinde, iktisadi ve sosyal durumlarını korumak veya düzeltmek amacıyla toplu sözleşme ve grev haklarına sahiptir. Grev hakkının kullanılması ve istisnaları ve işverenlerin hakları kanunla düzenlenir."

"VI. Sosyal Güvenlik

Madde 48 - Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmak Devletin ödevlerindendir."

"VII. Sağlık Hakkı

Madde 49 - Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakta ödevlidir.

Devlet, yoksul veya dar gelirli ailelerin sağlık şartlarına uygun konut ihtiyaçlarını karşılayıcı tedbirleri alır."

"VIII. Öğrenimin Sağlanması

Madde 50 - Halkın öğrenim ve eğitim ihtiyaçlarını sağlama Devletin

başta gelen ödevlerindendir.

İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için mecburidir ve Devlet okullarında parasızdır.

Devlet, maddi imkanlardan yoksun başarılı öğrencilerin, en yüksek öğrenim derecelerine kadar çıkmalarını sağlama amacıyla burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.

Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları, topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.

Devlet, tarih ve kültür değeri olan eser ve anıtların korunmasını sağlar."

"IX. Kooperatifçiliği Geliştirme

Madde 51 - Devlet, kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak tedbirleri alır."

"X. Tarımın ve Çiftçinin Korunması

Madde 52 - Devlet, halkın gereği olan beslenmesini, tarımsal üretimin toplumun yararına uygun olarak arttırılmasını sağlamak, toprağın kaybolmasını önlemek, tarım ürünlerini ve tarımla uğraşanların emeğini değerlendirmek için gereken tedbirleri alır."

"XI. Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı

Madde 53 - Devlet, bu bölümde belirtilen iktisadi ve sosyal amaçlara ulaşma ödevlerini, ancak iktisadi gelişme ile mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir."

Siyasi Haklar ve Ödevler, İkinci Kısım Dördüncü Bölümde düzenlenmiş bulunmaktadır. Bunlar;

"I. Vatandaşlık

Madde 54 - Türk Devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türktür. Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türktür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlık durumu kanunla düzenlenir.

Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarda kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.

Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça, vatandaşlıktan çıkarılamaz.

Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz."

"II. Seçme ve Seçilme Hakkı

Madde 55 - Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme ve seçilme hakkına sahiptir.

Seçimler, serbest, eşit, gizli, tek dereceli genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre yapılır."

"III. Siyasi Partilerle İlgili Hükümler

a) Parti Kurma Hakkı ve Partilerin Siyasi Hayattaki Yeri

Madde 56 - Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve çıkma hakkına sahiptir.

Siyasi partiler, önceden izin almadan kurulur ve serbestçe faaliyette bulunurlar.

Siyasi partiler, ister iktidarda ister muhalefette olsunlar, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.

Son milletvekili genel seçimlerinde muteber oy sayısının en az yüzde beşini alan veya bu seçimlerde Millet Meclisinde grup teşkil edecek sayıda milletvekilliği kazanmış bulunan siyasi partilere Devletçe yapılacak yardım kanunla düzenlenir.

b) Partilerin Uyacakları Esaslar

Madde 57 - Siyasi partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve hürriyetlerine dayanan demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmezliği temel hükmüne uygun olmak zorundadır. Bunlara uymayan partiler temelli kapatılır.

Partilerin iç çalışmaları, faaliyetleri, Anayasa Mahkemesi-

ne hangi hallerde ve ne suretle hesap verecekleri ve bu mahkemece mali denetimlerinin hangi hallerde ve nasıl yapılacağı, demokrasi esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenir.

Siyasi partilerin kapatılması hakkındaki davalara Anayasa Mahkemesinde bakılır ve kapatma kararı ancak bu Mahkemece verilir."

"IV. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

a) Hizmete Girme

Madde 58 - Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.

Hizmete alınmada, ödevin gerektirdiği niteliklerden başka hiçbir ayırım gözetilemez.

b) Mal Bildirimi

Madde 59 - Kamu hizmetine girenlerin mal bildiriminde bulunmaları kanunla düzenlenir. Yasama ve yürütme organlarında görev alanlar, bundan istisna edilemez."

"V. Vatan Hizmeti

Madde 60 - Vatan hizmeti, her Türk'ün hakkı ve ödevidir.

Bu görevin, Silahlı Kuvvetlerde veya kamu hizmetlerinde ne şekilde yerine getirileceği kanunla düzenlenir."

"VI. Vergi Ödevi

Madde 61 - Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.

Vergi, resim ve harçlar ve benzeri mali yükümler ancak kanunla konulur.

Kanunun belli ettiği yukarı ve aşağı hadler içinde kalmak, ölçü ve esaslara uygun olmak şartıyla, vergi, resim ve harçların muafiyet ve istisnalarıyla nispet ve hadlerine ilişkin hükümlerde değişiklik yapmaya, Bakanlar Kurulu yetkili kılınabilir."

"VII. Dilekçe Hakkı

Madde 62 - Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, tek başlarına veya topluca, yetkili makamlara ve TBMM'ne yazı ile başvurma hakkına sahiptir.

Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.

EK 3

1982 ANAYASASINDAKİ EKONOMİK HAK VE ÖZGÜRLÜKLER

Türkiye Cumhuriyeti'nin üçüncü Anayasası, 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halkoylaması sonucu kabul edilmiş ve 9 Kasım 1982'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. 2709 Sayılı 1982 Anayasası "Başlangıç"ın yanısıra yedi kısımdan ve 177 maddeden oluşmuştur.

Kısım başlıkları aşağıdadır:

- Birinci Kısım : Genel Esaslar,
- İkinci Kısım : Temel Haklar ve Ödevler,
- Üçüncü Kısım : Cumhuriyetin Temel Organları,
- Dördüncü Kısım : Mali ve Ekonomik Hükümler,
- Beşinci Kısım : Çeşitli Hükümler,
- Altıncı Kısım : Geçici Hükümler,
- Yedinci Kısım : Son Hükümler.

"Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler", "Temel Haklar ve Ödevler" başlığını taşıyan İkinci Kısımda yer almaktadır. İkinci Kısım, kendi içinde dört bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Birinci Bölüm "Genel Hükümler", İkinci Bölüm "Kişinin Hakları ve Ödevleri", Üçüncü Bölüm "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler", Dördüncü Bölüm "Siyasi Haklar ve Ödevler" başlıklarını taşımaktadır. Bunlardan ayrı olarak ve önceki Anayasalarımızda olmayan bir kısım, "Mali ve Ekonomik Hükümler" başlığı altında yer almıştır. Temel Haklar ve Ödevleri düzenleyen hükümlerin dışında Devlet bu kısım altında da bir kısım mali ve ekonomik yükümlülükler altına girmiş bulunmaktadır.

1961 Anayasası ile 1982 Anayasasının "Temel Haklar ve Ödevler"e yaklaşımı, yasaklama ve kısıtlamanın ötesinde, benzerlik taşımaktadır. 1982 Anayasası da yönetim biçimi olarak Cumhuriyet'i benimserken, aynı zamanda Cumhuriyetin taşınması gereken nitelikleri de sıralamaktadır.

1982 Anayasasının Başlangıç kısmı, Anayasaya, 1961 Anayasasında olduğu gibi bir görev vermemekte, Türkiye Cumhuriyeti ile Türk yurttaşına bir kısım nitelirmede bulunmaktadır. **"Dünya milletler ailesinin eşit haklara**

sahip şerefli bir üyesi olarak; Türkiye Cumhuriyetinin ilelebet varlığı, refahı, maddi ve manevi mutluluğu ile çağdaş medeniyet düzeyine ulaşma azmi yönünde (...) Her Türk vatandaşının bu Anayasadaki temel hak ve hürriyetlerden eşitlik ve sosyal adalet gereklerince yararlanarak milli kültür, medeniyet ve hukuk düzeni içinde onurlu bir hayat sürdürme ve maddi ve manevi varlığını bu yönde geliştirme hak ve yetkisine doğuştan sahip olduğu;" betimlemesi yapılmaktadır.

Görüldüğü gibi, 1982 Anayasasının başlangıç kısmında, 1961 Anayasında olduğu gibi, "bütün hukuki ve sosyal temelleriyle bir demokratik hukuk devletini kurmak" ülküsüne yer verilmemiştir. Bu yanı ile, Devlete ödev yüklemek açısından daha belirsiz olduğu söylenebilir.

Devletin yönetim biçiminin Cumhuriyet olduğu hükmü ile burada da yetinilmemekte ve Türkiye Cumhuriyeti; "toplumun huzuru, milli dayanışma ve adalet anlayışı içinde, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, başlangıçta belirtilen temel ilkelere dayanan demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir" olarak tanımlanmaktadır.

1961 Anayasasının Başlangıç Kısmında yer verilen "Devletin Temel Amaç ve Görevleri", 1982 Anayasasında Birinci Kısımda ve Genel Esaslar altında yer almaktadır. Beşinci madde bu alanı düzenlemektedir:

"V. Devletin Temel Amaç ve Görevleri

Maddesi 5 - Devletin temel amaç ve görevleri, Türk milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaştırmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.

Şimdi de, 1982 Anayasasının Temel Haklar ve Ödevler başlığını taşıyan İkinci Kısım altında düzenlenmiş hükümleri inceleyelim. Ancak, burada bu hak ve özgürlükleri sınırlayan, kötüye kullanılmasını önlemeye yönelik kısıtlayıcı hükümlere yer vermeyeceğiz. Böylece, asıl olan "hak ve özgürlükler"

ile bu hak ve özgürlüklerin gerçekleşebilmesi için Devletin yükümünü ortaya koymaya çalışacağız.

İKİNCİ KISIM : TEMEL HAKLAR VE ÖDEVLER :

Birinci Bölüm : Genel Hükümler

"I. Temel Hak ve Hürriyetlerin Niteliği

Madde 12 - Herkes, kişiliğine bağlı, dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.

Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder."

...

"V. Yabancıların Durumu

Madde 16 - Temel hak ve hürriyetler, yabancılar için, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabilir."

İkinci Bölüm : Kişinin Hakları ve Ödevleri

"I. Kişinin Dokunulmazlığı, Maddi ve Manevi Varlığı

Madde 17 - Herkes, yaşamayı, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına sahiptir.

Tıbbi zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmadan bilimsel ve tıbbi deneylere tabi tutulamaz. Kimseye işkence ve eziyet yapılamaz; kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz.

(. . .)"

"II. Zorla Çalıştırma Yasası

Madde 18 - Hiç kimse zorla çalıştırılmaz. Angarya yasaktır.

Şekil ve şartları kanunla düzenlemek üzere hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler; ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık

ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları, zorla çalıştırma sayılmaz."

"III. Kişi Hürriyeti ve Güvenliği

Madde 19 - Herkes, kişi hürriyeti ve güvenliğine sahiptir.

(...)

(...)

(...)"

"IV. Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması

A) Özel Hayatın Gizliliği

Madde 20 - Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Adli soruşturma ve kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça, kimsenin üstü, özel kağıtları ve eşyası aranamaz ve bunlara el konulamaz.

B) Konut Dokunulmazlığı

Madde 21 - Kimsenin konutuna dokunulamaz. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça, kimsenin konutuna girilemez, arama yapılamaz ve buradaki eşyaya el konulamaz.

C) Haberleşme Hürriyeti

Madde 22 - Herkes, haberleşme hürriyetine sahiptir.

Haberleşmenin gizliliği esastır.

Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usulüne göre verilmiş hakim kararı olmadıkça; gecikmesinde sakınca bulunan hallerde de kanunla yetkili kılınan merciin emri bulunmadıkça; haberleşme engellenemez ve gizliliğine dokunulamaz.

İstisnaların uygulanacağı kamu kurum ve kuruluşları kanununda belirtilir."

"V. Yerleşme ve Seyahat Hürriyeti

Madde 23 - Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir.

Yerleşme hürriyeti, suç işlenmesini önlemek, sosyal ve ekonomik gelişmeyi sağlamak, sağlıklı ve düzenli kentleşmeyi gerçekleştirmek ve kamu mallarını korumak;

Seyahat hürriyeti, suç soruşturma ve kovuşturması sebebiyle ve suç işlenmesini önlemek;

Amaçlarıyla kanunla sınırlanabilir.

Vatandaşın yurt dışına çıkma hürriyeti, ülkenin ekonomik durumu, vatandaşlık ödevi ya da ceza soruşturması veya kovuşturması sebebiyle sınırlanabilir. Vatandaşlar sınır dışı edilemez ve yurda girme hakkından yoksun bırakılamaz."

"VI. Din ve Vicdan Hürriyeti

Madde 24 - Herkes, vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir.

14 üncü madde hükümlerine aykırı olmamak şartıyla ibadet, dini ayin ve törenler serbesttir.

Kimse ibadete, dini ayin ve törenlere katılmaya, dini inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; dini inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz.

Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır.

Kimse, devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."

"VII. Düşünce ve Kanaat Hürriyeti

Madde 25 - Herkes, düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir.

Her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce ve kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz."

"VIII. Düşünceyi Açıklama ve Yayma Hürriyeti

Madde 26 - Herkes, düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklamayı ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet, resmî makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu fıkra hükmü, radyo, televizyon, sinema veya benzeri yollarla yapılan yayınların izin sisteminde bağlanmasına engel değildir.

(...)

(...)

Haber ve düşünceleri yayma araçlarının kullanılmasına ilişkin düzenleyici hükümler, bunların yayımını engellemek kaydıyla, düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin sınırlaması sayılmaz."

"IX. Bilim ve Sanat Hürriyeti

Madde 27 - Herkes, bilim ve sanatı serbestçe öğrenme ve öğretme, açıklama, yayma ve bu alanlarda her türlü araştırma hakkına sahiptir.

Yayma hakkı, Anayasanın 1 inci, 2 nci ve 3 üncü maddeleri hükümlerinin değiştirilmesini sağlamak amacıyla kullanılamaz.

Bu madde hükmü yabancı yayınların ülkeye girmesi ve dağıtımının kanunla düzenlenmesine engel değildir."

"X. Basın ve Yayınla İlgili Hükümler

A) Basın Hürriyeti

Madde 28 - Basın hürdür, sansür edilemez. Basınevi kurmak izin alma

ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz.

Kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dilde yayım yapılamaz.

Devlet, basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır.

Basın hürriyetinin sınırlanmasında Anayasanın 26 ve 27 nci maddeleri hükümleri uygulanır.

(...)

Yargılama görevinin amacına uygun olarak yerine getirilmesi için, kanunla belirtilecek sınırlar içinde, hakim tarafından verilen kararlar saklı kalmak üzere, olaylar hakkında yayım yasağı konamaz.

(...)

(...)

(...)

B) Süreli ve Süresiz Yayın Hakkı

Madde 29 - *Süreli veya süresiz yayın önceden izin alma ve mali teminat yatırma şartına bağlanamaz.*

Süreli yayın çıkarabilmek için kanunun gösterdiği bilgi ve belgelerin, kanunda belirtilen yetkili mercie verilmesi yeterlidir. Bu bilgi ve belgelerin kanuna aykırılığının tespiti halinde yetkili merci, yayının durdurulması için mahkemeye başvurur.

Süreli yayınların çıkarılması, yayın şartları, mali kaynakları ve gazetecilik mesleği ile ilgili esaslar kanunla düzenlenir. Kanun, haber, düşünce ve kanaatlerin serbestçe yayınlanmasını engelleyici veya zorlaştırmacı siyasal, ekonomik, mali ve teknik şartlar koyamaz.

Süreli yayınlar, Devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin veya bunlara bağlı kurumların araç ve imkanlarından eşitlik esasına göre yararlanır.

C) Basın Araçlarının Korunması

Madde 30 - Kanuna uygun şekilde basın işletmesi olarak kurulan basımevi ve eklentileri, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü, Cumhuriyetin temel ilkeleri ve milli güvenlik aleyhinde işlenmiş bir suçtan mahkum etme hali hariç, suç aleti olduğu gerekçesiyle zapt ve müsadere edilemez ve işletilmekten alıkonulamaz.

D) Kamu Tüzelkişilerinin Elindeki Basın Dışı Kitle Haberleşme

Araçlarından Yararlanma Hakkı

Madde 31 - Kişiler ve siyasi partiler, kamu tüzel kişilerinin elindeki basın dışı kitle haberleşme ve yayım araçlarından yararlanma hakkına sahiptir.

Bu yararlanmanın şartları ve usulleri kanunla düzenlenir.

Kanun, 13 üncü maddede yer alan genel sınırlamalar dışında bir sebebe dayanarak, halkın bu araçlarla haber almasını, düşünce ve kanaatlere ulaşmasını ve kamuoyunun serbestçe oluşmasını engelleyici kayıtlar koyamaz.

E) Düzeltme ve Cevap Hakkı

Madde 32 - Düzeltme ve cevap hakkı, ancak kişilerin haysiyet ve şereflerine dokunulması veya kendileriyle ilgili gerçeğe aykırı yayınlar yapınası hallerinde tanınır ve kanunla düzenlenir.

Düzeltme ve cevap yayımlanmazsa, yayımlanmasının gerekkip gerekmediğine hakim tarafından ilgilinin müracaat tarihinden itibaren en geç yedi gün içerisinde karar verilir."

"XI. Toplantı Hak ve Hürriyetleri

A) Dernek Kurma Hürriyeti

Madde 33 - Herkes önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir.

Dernek kurabilmek için kanunun gösterdiği bilgi ve belge-

lerin, kanunda belirtilen yetkili mercilere verilmesi yeterlidir. Bu bilgi ve belgelerin kanuna aykırılığının tespiti halinde yetkili merci, derneğin faaliyetinin durdurulması ve ya kapatılması için mahkemeye başvurur.

Hiç kimse bir derneğe üye olmaya ve dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernek kurma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir.

Dernekler, 13 üncü maddedeki genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi; siyasi amaç güdemezler siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler, ve onlara destek olamazlar, sendikalara, kamu kurumunu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçla ortak hareket edemezler.

Kuruluş amaç ve şartlarını kaybeden yahut kanunun öngördüğü yükümlülükleri yerine getirmeyen dernekler, kendiliğinden dağılmış sayılır.

(...)

(...)

Bu madde hükmü vakıflara ve bu nitelikteki kuruluşlara da uygulanır.

B) Toplantı ve Gösteri Yürüyüşü Düzenleme Hakkı

Madde 34 - Herkes, önceden izin almadan, silahsız ve saldırısız toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkına sahiptir.

Şehir düzeninin bozulmasını önlemek amacıyla yetkili idari merci, gösteri yürüyüşünün yapılacağı yer ve güzergahı tespit edebilir.

Toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkının kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunda gösterilir.

(...)

(...)"

"XII. Mülkiyet Hakkı

Madde 35 - Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir.

Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir.

Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz."

"XIII. Hakların Korunması ile İlgili Hükümler

A) Hak Arama Hürriyeti

Madde 36 - Herkes, meşru vasıta ve yollardan faydalananlık suretiyle yargı mercileri önünde davacı veya davalı olarak iddia ve savunma hakkına sahiptir. Hiçbir mahkeme, görev ve yetkisi içindeki davaya bakmaktan kaçınamaz.

B) Kanuni Hakim Güvencesi

Madde 37 - Hiç kimse kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarılamaz.

Bir kimseyi kanunen tabi olduğu mahkemeden başka bir merci önüne çıkarma sonucunu doğuran yargı yetkisine sahip olağanüstü merciler kurulamaz.

C) Suç ve Cezalara İlişkin Esaslar

Madde 38 - Kimse, işlendiği zaman yürürlükte bulunan kanunun suç saymadığı bir fiilden dolayı cezalandırılmaz; kimseye suçu işlediği zaman kanunda o suç için konulmuş olan cezadan daha ağır bir ceza verilemez.

Suç ve ceza zamanasını ile ceza mahkumiyetinin sonuçları konusunda da yukarıdaki fıkra uygulanır.

Ceza ve ceza yerine geçen güvenlik tedbirleri ancak kanunla konulur.

Suçluluğu hükmen sabit oluncaya kadar, kimse suçlu sayılamaz.

Hiçkimse kendisini ve kanunda gösterilen yakınlarını suçlayan bir beyanda bulunmaya veya bu yolla delil göster-

meve zorlanamaz.

Ceza sorumluluğu şahsidir.

Genel müsadere cezası verilemez.

İdare, kişi hürriyetinin kısıtlanması sonucunu doğuran bir müeyyide uygulayamaz. Silahlı kuvvetlerin iç düzeni bakımından bu hükme kanunla istisnalar getirilebilir.

Vatandaş, suç sebebiyle yabancı bir ülkeye geri verilemez."

"XIV. İspat Hakkı

Madde 39 - Kamu görev ve hizmetinde bulunanlara karşı, bu görev ve hizmetin yerine getirilmesiyle ilgili olarak yapılan isnat-lardan dolayı açılan hakaret davalarında, sanık, isnadın doğruluğunu ispat hakkına sahiptir. Bunun dışındaki hal-lerde iptal isteminin kabülü, ancak isnat olunan fiilin doğru olup olmadığının anlaşılmasında kamu yararı bu-lunmasına veya şikayetçinin ispata razı olmasına bağı-lıdır."

"XV. Temel Hak ve Hürriyetlerin Korunması

Madde 40 - Anayasa ile tanınmış hak ve hürriyetleri ihlal edilen her-kes, yetkili makama geciktirilmeden başvurma imkanının sağlanmasını isteme hakkına sahiptir.

Kişinin, resmi görevliler tarafından vaki haksız işlemler sonucu uğradığı zarar da, kanuna göre, Devletçe tazmin edilir. Devletin sorumlu olan ilgili görevliye rücu hakkı saklıdır."

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM : SOSYAL VE EKONOMİK HAKLAR VE

ÖDEVLER

"I. Ailenin Korunması

Madde 41 - Aile, Türk toplumunun temelidir.

Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve ço-

cukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilatı kurar."

"II. Eğitim ve Öğretim Hakkı ve Ödevi

Madde 42 - Kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz.

Öğrenim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir.

Eğitim ve öğretim, Atatürk ilkeleri ve inkılapları doğrultusunda, çağdaş bilim ve eğitim esaslarına göre, Devletin gözetimi ve denetimi altında yapılır.

Bu esaslara aykırı eğitim ve öğretim yerleri açılmaz.

Eğitim ve öğretim hürriyeti, Anayasaya sadakat borcunu ortadan kaldırmaz. İlköğretim, kız ve erkek bütün vatandaşlar için zorunludur ve Devlet okullarında parasızdır.

Özel ilk ve orta dereceli okulların bağlı olduğu esaslar, Devlet okulları ile erişilmek istenen seviyeye uygun olarak; kanunla düzenlenir.

Devlet maddi imkanlardan yoksun, başarılı öğrencilerin, öğrenimlerini sürdürebilmeleri amacı ile burslar ve başka yollarla gerekli yardımları yapar.

Devlet, durumları sebebiyle özel eğitime ihtiyacı olanları topluma yararlı kılacak tedbirleri alır.

Eğitim ve öğretim kurumlarında sadece eğitim, öğretim, araştırma ve inceleme ile ilgili faaliyetler yürütülür. Bu faaliyetler her ne suretle olursa olsun engellenemez.

Türkçeden başka hiç bir dil, eğitim ve öğretim kurumlarında Türk Vatandaşlarına ana dilleri olarak okutulamaz ve öğretilemez. Eğitim ve öğretim kurumlarında okutulacak yabancı diller ile yabancı dille eğitim ve öğretim yapan okulların tabi olacağı esaslar kanunla düzenlenir.

Milletlerarası anlaşma hükümleri saklıdır."

"III. Kamu Yararı

A) Kıyılardan Yararlanma

Madde 23 - Kıyılar; Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır.

*Deniz, göl ve akarsu kıyılarıyla, deniz ve göllerin kıyıları-
nı çevreleyen sahil şeritlerinden yararlanmada öncelikle
kamu yararı gözetilir.*

*Kıyılarla sahil şeritlerinin, kullanılış amaçlarına göre de-
rinliği ve kişilerin bu yerlerden yararlanma imkan ve
şartları kanunla düzenlenir.*

B) Toprak Mülkiyeti

*Madde 44 - Devlet, toprağın verimli olarak işletilmesini korumak ve
geliştirmek, erezyonla kaybedilmesini önlemek ve toprak-
sız olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçilikle uğra-
şan köylüye toprak sağlamak amacıyla gerekli tedbirleri
alır. Kanun, bu amaçla değişik tarım bölgeleri ve çeşitli-
rine göre toprağın genişliğini tespit edebilir. Topraksız
olan veya yeter toprağı bulunmayan çiftçiye toprak sağ-
lanması, üretimin düşürülmesi, ormanların küçülmesi ve
diğer toprak ve yeraltı servetlerinin azalması sonucunu
doğurmaz. Bu amaçla dağıtılan topraklar bölünemez, mi-
ras hükümleri dışında başkalarına devredilemez ve ancak
dağıtılan çiftçilerle mirasçıları tarafından işletilebilir. Bu
şartların kaybı halinde dağıtılan toprağın Devletçe geri
alınmasına ilişkin esaslar kanunla düzenlenir.*

C) Tarım, Hayvancılık ve Bu Üretim Dallarında Çalışanların

Korunması

*Madde 45 - Devlet, tarım arazileri ile çayır ve mer'aların amaç dışı
kullanılmasını ve tahribi önlemek, tarımsal üretim planla-
ması ilkelerine uygun olarak bitkisel ve hayvansal üreti-
mi artırmak maksadıyla tarım ve hayvancılıkla uğraşan-
ların işletme, araç ve gereçlerinin ve diğer girdilerinin
sağlanmasını kolaylaştırır.*

Devlet, bitkisel ve hayvansal ürünlerin değerlendirilmesi

ve gerçek değerlerinin üreticinin eline geçmesi için gereken tedbirleri alır.

D) Kamulaştırma

Madde 46 - Devlet ve kamu tüzelkişileri; kamu yararlarının gerektirdiği hallerde, karşılıklarını peşin ödemek şartıyla, özel mülkiyette bulunan taşınmaz malların tamamını veya bir kısmını, kanunla gösterilen esas ve usullere göre, kamulaştırmaya ve bunlar üzerinde idari irtifaklar kurmayaya yetkilidir.

Kamulaştırma bedelinin hesaplanma tarz ve usulleri kanunla belirlenir. Kanun kamulaştırma bedelinin tespitinde vergi beyanını, kamulaştırma tarihindeki resmi makamlarca yapılmış kıymet taktirlerini, taşınmaz malların birim fiyatlarını ve yapı maliyet hesaplarını ve diğer objektif ölçüleri dikkate alır. Bu bedel ile vergi beyanındaki kıymet arasındaki farkın nasıl vergilendirileceği kanunla gösterilir.

Kamulaştırma bedeli, nakden ve peşin olarak ödenir. Ancak tarım reformunun uygulanması, büyük enerji ve sulama projeleri ile iskan projelerinin gerçekleştirilmesi, yeni ormanların yetiştirilmesi, kıyıların korunması ve turizm amacıyla kamulaştırılan toprakların bedellerinin demeğekli kanunla gösterilir. Kanunun taksitle ödemeyi öngörebileceği bu hallerde, taksitlendirme süresi beş yılı aşamaz; bu taktirde taksitler eşit olarak ödenir ve peşin ödenmeyen kısım Devlet borçları için öngörülen en yüksek faiz haddine bağlanır.

Kamulaştırılan topraktan, o toprağı doğrudan doğruya işleten kk işiye ait olanlarının bedeli, her halde peşin ödenir.

E) Devletleştirme

Madde 47 - Kamu hizmeti niteliği taşıyan özel teşebbüsler, kamu yararının zorunlu kıldığı hallerde devletleştirilebilir.

Devletleştirme gerçek karşılığı üzerinden yapılır. Gerçek karşılığın hesaplanma tarzı ve usulleri kanunla düzenlenir."

"IV. Çalışma ve Sözleşme Hürriyeti

Madde 48 - Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetine sahiptir.

Özel teşebbüsler kurmak serbesttir.

Devlet, özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır."

"V. Çalışma ile İlgili Hükümler

A) Çalışma Hakkı ve Ödevi

Madde 49 - Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir.

Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemek ve işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak için gerekli tedbirleri alır.

Devlet, işçi-işveren ilişkilerinde çalışma barışının sağlanmasını kolaylaştırıcı ve koruyucu tedbirler alır.

B) Çalışma Şartları ve Dinlenme Hakkı

Madde 50 - Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılamaz.

Küçükler ve kadınlar ile bedeni ve ruhi yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.

Dinlenmek, çalışanların hakkıdır.

Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir.

C) Sendika Kurma Hakkı

Madde 51 - İşçiler ve işverenler, üyelerinin çalışma ilişkilerinde, ekonomik ve sosyal hak ve menfaatlerini korumak ve geliştirmek

mek için önceden izin almaksızın sendikalar ve üst kuruluşlar kurma hakkına sahiptirler.

Sendikalar ve üst kuruluşlarını kurabilmek için kanunun gösterdiği bilgi ve belgelerin kanunda belirtilen yetkili mercie verilmesi yeterlidir. Bu bilgi ve belgelerin kanuna aykırılığının tespiti halinde yetkili merci, sendika veya üst kuruluşun faaliyetinin durdurulması veya kapatılması için mahkemeye başvurur.

Sendikalara üye olmak ve üyelikten ayrılmak serbesttir.

Hiç kimse sendikaya üye olmaya, üye kalmaya, üyelikten ayrılmaya zorlanamaz.

İşçiler ve işverenler aynı zamanda birden fazla sendikaya üye olamazlar.

Herhangi bir işyerinde çalışabilmek, işçi sendikasına üye olmak veya olmanak şartına bağlanamaz.

İşçi sendika ve üst kuruluşlarında yönetici olabilmek için, en az on yıl bilfiil işçi olarak çalışmış olma şartı aranır.

Sendika ve üst kuruluşlarının tüzükleri, yönetim ve işleyişleri, Anayasa'da belirlenen Cumhuriyetin niteliklerine ve demokratik esaslara aykırı olamaz.

D) Sendikal Faaliyet

Madde 52 - Sendikalar, 13 üncü maddede sayılan genel sınırlamalara aykırı hareket edemeyecekleri gibi; siyasi amaç güdemezler, siyasi faaliyette bulunamazlar, siyasi partilerden destek göremezler ve onlara destek olamazlar; derneklerle, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve vakıflarla bu amaçlarla ortak hareket edemez.

İşyerinde sendikal faaliyette bulunma, o işyerinde çalışmamayı haklı göstermez.

Sendikalar üzerindeki Devletin idari ve mali denetimi ile gelir ve giderleri, üye aidatının sendikaya ödenme şekli kanunla düzenlenir.

Sendikalar, gelirlerini amaçları dışında kullanamazlar, tüm gelirlerini Devlet Bankalarında muhafaza ederler."

"VI. Toplu İş Sözleşmesi, Grev Hakkı ve Lokavt

A) Toplu İş Sözleşmesi Hakkı

Madde 53 - İşçiler ve işverenler, karşılıklı olarak ekonomik ve sosyal durumlarını ve çalışma şartlarını düzenlemek amacıyla toplu iş sözleşmesi yapma hakkına sahiptirler.

Toplu iş sözleşmesinin nasıl yapılacağı kanunla düzenlenir.

Aynı işyerinde, aynı dönem için, birden fazla toplu iş sözleşmesi yapılamaz ve uygulanamaz.

B) Grev Hakkı ve Lokavt

Madde 54 - Toplu iş sözleşmesinin yapılması sırasında, uyuşmazlık çıkması halinde işçiler grev hakkına sahiptirler. Bu hakkın kullanılmasının ve işverenlerin lokavta başvurusunun usul ve şartları ile kapsam ve istisnaları kanunla düzenlenir.

Grev hakkı ve lokavt iyiniyet kurallarına aykırı tarzda, toplum zararına ve milli serveti tahrip edecek şekilde kullanılamaz.

Grev esnasında greve katılan işçilerin ve sendikanın kasıtlı veya kusurlu hareketleri sonucu, grev uygulanan işyerinde sebep oldukları maddi zarardan sendika sorumludur.

Grev ve lokavtın yasaklanabileceği veya ertelenebileceği haller ve işyerleri kanunla düzenlenir.

Grev ve lokavtın yasaklandığı hallerde veya ertelendiği durumlarda ertelenmenin sonunda, uyuşmazlık Yüksek Hakem Kurulunca çözülür. Uyuşmazlığın her safhasında taraflar da anlaşarak Yüksek Hakem Kuruluna başvurur.

bilir. Yüksek Hakem Kurulunun kararları kesindir ve toplu iş sözleşmesi hükmündedir.

Yüksek Hakem Kurulunun kuruluş ve görevleri kanunla düzenlenir.

Siyasi amaçlı grev ve lokavt, dayanışma grev ve lokavt, genel grev ve lokavt, işyeri işgali, işi yavaşlatma, verim düşürme ve diğer direnişler yapılamaz.

Greve katılmayanların işyerinde çalışmaları, greve katılanlar tarafından hiçbir şekilde engellenemez."

"VII. Ücrette Adalet Sağlanması

Madde 55 - Ücret emeğin karşılığıdır.

Devlet çalışanların yaptıkları işe uygun, adaletli bir ücret elde etmeleri ve diğer sosyal yardımlardan yararlanmalarını için gerekli tedbirleri alır.

Asgari ücretin tespitinde ülkenin ekonomik ve sosyal durumunu gözönünde bulundurulur."

"VIII. Sağlık, Çevre ve Konut

A) Sağlık Hizmetleri ve Çevrenin Korunması

Madde 56 - Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.

Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek devletin ve vatandaşların ödevidir.

Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, işbirliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler.

Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimlerdeki sağlık ve sosyal kurumlarından yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir.

Sağlık hizmetlerinin yaygın bir şekilde yerine getirilmesi

için kanunla genel sağlık sigortası kurulabilir.

B) Konut Hakkı

Madde 57 - Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeterek bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler."

"IX. Gençlik ve Spor

A) Gençliğin Korunması

Madde 58 - Devlet, istiklal ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müspet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılapları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaçlayan görüşlere karşı yetiştirme ve gelişmelerini sağlayıcı tedbirleri alır.

Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korunmak için gerekli tedbirleri alır.

B) Sporun Geliştirilmesi

Madde 59 - Devlet, her yaştaki Türk Vatandaşlarının beden ve ruh sağlığını geliştirecek tedbirleri alır, sporun kitlelere yayılmasını teşvik eder.

Devlet başarılı sporcuyu korur.

"X. Sosyal Güvenlik Hakları

A) Sosyal Güvenlik Hakkı

Madde 60 - Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir.

Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar.

B) Sosyal Güvenlik Bakımından Özel Olarak Korunması

Gerekenler

Madde 61 - Devlet, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleriyle, malûl ve gazileri korur, ve toplumda kendilerine yaraşır bir

hayat seviyesi sağlar.

Devlet, sakatların korunmalarını ve toplum hayatına intibaklarını sağlayıcı tedbirleri alır.

Yaşlılar, Devletçe korunur. Yaşlılara Devlet yardımı ve sağlanacak diğer haklar ve kolaylıklar kanunla düzenlenir.

Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır.

Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur.

C) Yabancı Ülkelerde Çalışan Türk Vatandaşları

Madde 62 - Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarını aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır."

"XI. Tarih, Kültür ve Tabiat Varlıklarının Korunması

Madde 63 - Devlet, tarih, kültür ve tabiat varlıklarının ve değerlerinin korunmasını sağlar, bu amaçla destekleyici ve teşvik edici tedbirleri alır.

Bu varlıklar ve değerlerden özel mülkiyet konusu olanlara getirilecek sınırlamalar ve bu nedenle hak sahiplerine yapılacak yardımlar ve tanınacak muafiyetler kanunla düzenlenir."

"XII. Sanatın ve Sanatçının Korunması

Madde 64 - Devlet, sanat faaliyetlerini ve sanatçıyı korur. Sanat eserlerinin ve sanatçının korunması, değerlendirilmesi, desteklenmesi ve sanat sevgisinin yayılması için gereken tedbirleri alır."

"XIII. Sosyal ve Ekonomik Hakların Sınırı

Madde 65 - Devlet, sosyal ve ekonomik alanlarda Anayasa ile belirlenen görevlerini, ekonomik istikrarın korunmasını gözetir.

rek, mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde yerine getirir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : SİYASİ HAKLAR VE ÖDEVLER

"I. Türk Vatandaşlığı

Madde 66 - Türk devletine vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk'tür.

Türk babanın veya Türk ananın çocuğu Türk'tür. Yabancı babadan ve Türk anadan olan çocuğun vatandaşlığı kanunla düzenlenir.

Vatandaşlık, kanunun gösterdiği şartlarla kazanılır ve ancak kanunda belirtilen hallerde kaybedilir.

Hiçbir Türk, vatana bağlılıkla bağdaşmayan bir eylemde bulunmadıkça vatandaşlıktan çıkarılamaz.

Vatandaşlıktan çıkarma ile ilgili karar ve işlemlere karşı yargı yolu kapatılamaz."

"II. Seçim, Seçilme ve Siyasi Faaliyette Bulunma Hakları

Madde 67 - Vatandaşlar, kanunda gösterilen şartlara uygun olarak, seçme seçilme ve bağımsız olarak veya bir siyasi parti içinde siyasi faaliyette bulunma ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir.

Seçimler ve halkoylaması serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy, açık sayım ve döküm esaslarına göre, yargı yönetimi ve denetimi altında yapılır.

Yirmibir yaşını dolduran her Türk vatandaşı, seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir.

Bu hakların kullanılması kanunla düzenlenir.

Silah altında bulunan er ve erbaşılarla, askeri öğrenciler, ceza ve tevkif evlerinde bulunan tutuklular ve hükümlüler oy kullanamazlar."

"III. Siyasi Partilerle İlgili Hükümler

A) Parti Kurma, Partilere Girme ve Partilerden Çıkma

Madde 68 - Vatandaşlar, siyasi parti kurma ve usulüne göre partilere girme ve partilerden çıkma hakkına sahiptir. Parti üyesi olabilmek için yirmibir yaşını ikmal etmek şarttır.

Siyasi partiler, demokratik siyasi hayatın vazgeçilmez unsurlarıdır.

Siyasi partiler, önceden izin almadan kuruluştur ve Anayasa ve kanun hükümleri içinde faaliyetlerini sürdürürler.

Siyasi partilerin tüzük ve programları, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğüne, insan haklarına, millet egemenliğine, demokratik ve laik Cumhuriyet ilkelerine aykırı olamaz.

Sınıf veya zümre egemenliğini veya herhangi bir tür diktatörlüğü savunmayı ve yerleştirmeyi amaçlayan siyasi partiler kurulamaz.

Siyasi partiler, yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunmaz, kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez, vakıf kuramazlar.

Hakimler ve savcılar, yüksek yargı organları mensupları, yükseköğretim kurumlarındaki öğretim elemanları, Yükseköğretim Kurulu üyeleri, kamu kurum ve kuruluşlarının memur statüsündeki görevlileri ile yaptıkları hizmet bakımından işçi niteliği taşımayan diğer kamu görevlileri, öğrenciler ve Silahlı Kuvvetler mensupları siyasi partilere giremezler.

B) Siyasi Partilerin Uyacakları Esaslar

Madde 69 - Siyasi partiler, tüzük ve programları dışında faaliyette bulunamazlar: Anayasanın 14 üncü maddesindeki sınırlamalar dışına çıkamazlar, çıkanlar temelli kapatılır.

Siyasi partiler, kendi siyasetlerini yürütmek ve güçlendir-

mek amacıyla dernekler, sendikalar, vakıflar, kooperatifler ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları ve bunların üst kuruluşları ile siyasi ilişki ve işbirliği içinde bulunamazlar. Bunlardan maddi yardım alamazlar.

Siyasi partilerin parti içi çalışmaları ve kararları, demokrasi esaslarına aykırı olamaz.

Siyasi partilerin mali denetimi Anayasa Mahkemesince yapılır.

Cumhuriyet Başsavcılığı, kurulan partilerin tüzük ve programlarının ve kurucularının hukuki durumlarının Anayasa ve kanun hükümlerine uygunluğunu, kuruluşlarını takiben ve öncelikle denetler; faaliyetlerini de takip eder.

Siyasi partilerin kapatılması, Cumhuriyet Başsavcılığının açacağı dava üzerine, Anayasa Mahkemesince karara bağlanır.

Temelli kapatılan siyasi partilerin kurucuları ile her kademede yöneticileri; yeni bir siyasi partinin kurucusu, yöneticisi ve denetçisi olamayacakları gibi, kapatılmış bir siyasi partinin mensuplarının üye çoğunluğunu teşkil edeceği yeni bir siyasi parti de kurulamaz.

Siyasi partiler, yabancı devletlerden, uluslararası kuruluşlardan, yabancı ülkelerdeki dernek ve gruplardan herhangi bir suretle aynı ve nakdi yardım alamazlar, bunlardan emir alamazlar ve bunların Türkiye'nin bağımsızlığı ve ülke bütünlüğü aleyhindeki karar ve faaliyetlerine katılamazlar. Bu fıkra hükümlerine aykırı hareket eden siyasi partiler de temelli kapatılır.

Siyasi partilerin kuruluş ve faaliyetleri, denetleme ve kapatılmaları yukardaki esaslar dairesinde kanunla düzenlenir."

"IV. Kamu Hizmetlerine Girme Hakkı

A) Hizmete Girme

Madde 70 - Her Türk, kamu hizmetlerine girme hakkına sahiptir.

*Hizmete alınmadı görevin gerektirdiği nitelikleri taşı-
ya hiç bir ayırım gözetilemez.*

B) Mal Bildirimi

Madde 71 - Kamu hizmetine girenlerin mal bildiriminde bulunmaları ve bu bildirimlerin tekrarlanma süreleri kanunla düzenlenir. Yasama ve yürütme organlarında görev alanlar, bundan istisna edilemez."

"V. Vatan Hizmeti

Madde 72 - Vatan hizmeti, her Türk'ün hakkı ve ödevidir. Bu hizmetin Silahlı Kuvvetlerde veya kamu kesiminde ne şekilde yerine getirileceği veya getirilmiş sayılacağı kanunla düzenlenir."

"VI. Vergi Ödevi

Madde 73 - Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, mali gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür.

Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır.

Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülükler kanunla konulur, değiştirilir veya kaldırılır.

*Vergi, resim, harç ve benzeri mali yükümlülüklerin muaf-
lık, istisnalar ve indirimleriyle oranlarına ilişkin hüküm-
lerinde kanunun belirttiği yukarı ve aşağı sınırlar içinde
değişiklik yapmak yetkisi Bakanlar Kurulu'na verilebilir."*

"VII. Dilekçe Hakkı

Madde 74 - Vatandaşlar, kendileriyle veya kamu ile ilgili dilek ve şikayetleri hakkında, yetkili makamlara ve TBMM'ne yazı ile başvurma hakkına sahiptir.

Kendileriyle ilgili başvuruların sonucu, dilekçe sahiplerine yazılı olarak bildirilir.

Bu hakkın kullanılma biçimi kanunla düzenlenir."

Dördüncü Kısım "Mali ve Ekonomik Hükümler" başlığını taşımakta ve iki bölüme ayrılmış bulunmaktadır. Birinci Bölüm "Mali Hükümler" olarak Bütçeyi düzenlemektedir. İkinci Bölüm ise, "Ekonomik Hükümler" başlığını taşımaktadır.

Konumuz açısından önem taşıyan bölüm "Ekonomik Hükümler"dır.

İKİNCİ BÖLÜM : EKONOMİK HÜKÜMLER :

"I. Planlama

Madde 166 - Ekonomik, sosyal ve kültürel kalkınmayı, özellikle sanayi-in ve tarımın yurt düzeyinde dengeli ve uyumlu biçimde hızla gelişmesini ülke kaynaklarının döküm ve değerlendirilmesini yaparak verimli şekilde kullanılmasını planlamak, bu amaçla gerekli teşkilatı kurmak Devletin görevidir.

Planda milli tasarrufu ve üretimi artırıcı, fiyatlarda istikrar ve dış ödemelerde dengeyi sağlayıcı, yatırım ve istihdamı geliştirici tedbirler öngörülür; yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır. Kalkınma girişimleri bu plana göre gerçekleştirilir.

Kalkınma planlarının hazırlanmasına, TBMM'nce onaylamasına, uygulanmasına, değiştirilmesine ve bütünlüğünü bozacak değişikliklerin önlenmesine ilişkin usul ve esaslar kanunla düzenlenir."

"II. Piyasaların Denetimi ve Dış Ticaretin Düzenlenmesi

Madde 167 - Devlet, para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının sağlıklı ve düzenli işlemlerini sağlayıcı ve geliştirici tedbirleri alır; piyasalarda fahi ve anlaşma sonucu doğacak tekelleşme ve kartelleşmeyi önler.

Dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına olmak üzere düzenlenmesi amacıyla ithalat, ihracat ve diğer dış ticaret işlemleri üzerine vergi ve benzeri yükümlülükler di-

şında ek yükümlülükler koymaya ve bunları kaldırmaya kanunla Bakanlar Kuruluna yetki verilebilir."

"III. Tabii Servetlerin ve Kaynakların Aranması ve İşletilmesi

Madde 168 - Tabii servetler ve kaynaklar Devletin hüküm ve tasarrufu altındadır. Bunların aranması ve işletilmesi hakkı Devlete aittir. Devlet bu hakkını belli bir süre için, gerçek ve tüzel kişilere devredebilir. Hangi tabii servet ve kaynağın arama ve işletmesinin, Devletin gerçek ve tüzel kişilerle ortak olarak veya doğrudan gerçek ve tüzel kişiler eliyle yapılması, kanunun açık iznine bağlıdır. Bu durumda gerçek ve tüzel kişilerin uyması gereken şartlar ve Devletçe yapılacak gözetim, denetim, usul ve esasları ve müeyyideler kanunda gösterilir."

"IV. Ormanlar ve Orman Köylüsü

A) Ormanların Korunması ve Geliştirilmesi

Madde 169 - Devlet, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koyar ve tedbirleri alır. Yanan ormanların yerinde yeni orman yetiştirilir, bu yerlerde başka çeşit tarım ve hayvancılık yapılamaz.

Bütün ormanların gözetimi Devlete aittir.

Devlet ormanlarının mülkiyeti devrolunamaz. Devlet ormanları, kanuna göre, Devletçe yönetilir ve işletilir. Bu ormanlar zamanlaşımı ile mülk edinilemez ve kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz.

Ormanlara zarar verebilecek hiç bir faaliyet ve eyleme müsaade edilemez. Ormanların tahrip edilmesine yol açan siyasi propaganda yapılamaz; münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamaz. Ormanları yakmak, ormanı yok etmek veya daraltmak amacıyla işlenen suçlar genel ve özel af kapsamına alınamaz.

Orman olarak muhafazasında bilin ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler ile

31.12.1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında veya hayvancılıkta kullanılmasında yarar olduğu tespit edilen araziler, şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler dışında, orman sınırlarında daraltıma yapılamaz.

B) Orman Köylüsünün Korunması

Madde 170 - Ormanlar içinde veya bitişiğindeki köyler halkının kalkındırılması, ormanların ve bütünlüğünün korunması bakım-larından, ormanın gözetilmesi ve işletilmesinde Devle-tle bu halkın işbirliğini sağlayıcı tedbirlerle, 31.12.1981 ta-rihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tamamen kaybetmiş yerlerin değerlendirilmesi; bilim ve fen bakımından orman olarak muhafazasında yarar gö-rülmeyen yerlerin tespiti ve orman sınırları dışına çıkar-tılması; orman içindeki köyler halkının kısmen veya ta-mamen bu yerlere yerleştirilmesi için devlet eliyle anılan yerlerin ihya edilerek bu halkın yararlanmasına tahsisi kanunla düzenlenir.

Devlet, bu halkın işletme araç ve gereçleriyle diğer gir-dilerinin sağlanmasını kolaylaştırıcı tedbirleri alır.

Orman içinden nakledilen köyler halkına ait araziler Devlet ormanı olarak derhal ağaçlandırılır."

"V. Kooperatifçiliğin Geliştirilmesi

Madde 171 - Devlet, millî ekonominin yararlarını dikkate alarak, ön-celikle üretimin artırılmasını ve tüketicinin korunmasını amaçlayan kooperatifçiliğin gelişmesini sağlayacak ted-birleri alır.

Kooperatifler, Devletin her türlü kontrol ve denetimine tabi olup, siyasetle uğraşamaz ve siyasi partilerle işbirli-gi yapamazlar."

"VI. Tüketiciler ile Esnaf ve Sanatkarların Korunması

A) Tüketicilerin Korunması

Madde 172 - Devlet, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder.

B) Esnaf ve Sanatkarların Korunması

Madde 173 - Devlet, esnaf ve sanatkarı koruyucu ve destekleyici tedbirleri alır."

YARARLANILAN KAYNAKLAR

YAPITLAR

1. Almond, G.A.; **The Civic Culture**, Princeton, 1963.
2. Ateş, Toktamış; **Demokrasi**, İstanbul. 1976.
3. Çeçen, Aml; **Atatürk ve Cumhuriyet**, Ankara, 1991.
4. Dalton, George; **Economic Systems**, NewYork. 1963.
5. Daver, Bülent; **Siyaset Bilimine Giriş**, Ankara, 1976.
6. Duverger, Maurice; **Politikaya Giriş** (Çev. Semih Tiryakioğlu), İstanbul, 1965.
7. Gürbüz, Yaşar; **Siyasal Sistemler**, İstanbul, Ocak 1980.
8. Helsinki AGİK; **Tutanaklar ve Nihai Belge (Son Senet)**, İstanbul, Nisan 1976.
9. Kapani, Münici; **Kamu Hürriyetleri**, Ankara, 1981.
10. Kapani, Münici; **İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları**, Ankara, Nisan 1991.
11. Lipset, S. M.; **Political Man : The Social Bases of Politics**, New York, 1960.
12. Mumcu Ahmet; **İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri**, Ankara, 1992.
13. Preston, Nathaniel S.; **Politics Economics and Power**, New York. 1967.
14. Rose, Richard; **The Problem of Party Government**, Middlesex. 1976.
15. Tanör. Bülent; **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, İstanbul. 1990.
16. Tunaya, Tanık Zafer; **Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, İstanbul. 1966.

BELGELER ve METİNLER

1. **1924 Tarihli Anayasa.** (491 Sayılı Yasa).
2. **1961 Tarihli Anayasa.**
3. **1982 Tarihli Anayasa.**
4. **İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi**, R.G. 27 Mayıs 1949, Sayı 7217.
5. **İnsan Haklarını ve Ana Hürriyetlerini Korumaya Dair Sözleşme**, R.G. 19.3.1954, S:8662
6. **Human Rights; A Compilation of International Instruments**, UN Publications NewYork, 983.
7. **Human Rights in International Law: Basic Texts**, Council of Europe, Strasbourg. 1985.